
Mira KOLAR

Izvorni znanstveni rad

Zagreb

LIKA U VRIJEME
DOMINACIJE SELJAČKO-
DEMOKRATSKE
KOALICIJE U SKUPŠTINI
PRIMORSKO-KRAJIŠKE
OBLASTI 1927. i
1928. GODINE

Lika! Poseban teritorij sa tri grada na glavnom putu od sjevera Hrvatske do Jadrana. Slavko Kolar piše o njoj 1937. godine: Lika! Tko za nju ne zna da je 'sav svijet naselila, a sebe ne raselila', da je 'dala dvista generala i dvi iljade žandara', tko nije čuo da je ona 'junačka i kršna' itd. I doista ona je i danas, iako u manjoj mjeri negoli do željeznice, sačuvala neobičnu kompaktnost i vanjštinom, a još više sadržajem, te bi čovjek mogao Ličane nazvati narodom u narodu. (KOLAR, Slavko, O Dončevićevom romanu Horvatova kći, Sabrana djela S. Kolara, Zagreb 1971., 247.)

Zanimljivo je da nasuprot mnoštvu radova o sukobljavanju i netrpeljivosti Hrvata i Srba na tom području nitko od povjesničara nije nikada upozorio na najsvjetlije razdoblje kada je sporazumom Stjepana Radića i Svetozara Pribičevića stvorena Seljačko-demokratska koalicija (SDK). Ona je i nastala kako bi se pomoću samouprave mogao izgraditi sustav koji bi poboljšanjem gospodarstva, zdravstva, prometa, socijalne politike i turizma omogućio izlazak iz političke krize u kakvu je područje Hrvatske zapalo provedbom centralističke politike beogradske Vlade. Ovaj sustav osmišljen je početkom 1927. i u dvije godine pokazao je izvrsne rezultate. Preoštrom politikom srpskih radikala u cijeloj zemlji, pa i prema Svetozaru Pribičeviću, a onda i zbog atentata na zastupnike Hrvatske seljačke stranke (HSS), koji su u Zagrebu doveli do prosvjeda pa i do bombaške afere i suđenja Josipu Brozu Titu, čitav je demokratski sustav poražen i vlast ga je zamijenila diktaturom, pri čemu je jedina konstanta bila nastavak centralizacije zemlje i potpuno zanemarivanje naraslih narodnih problema.

Sva ta zbivanja zahvaćala su dijelove zemlje vrlo neravnomjerno. Na temelju Vidovdanskog ustava iz 1921. odlukom Vlade od 26. travnja 1922. Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca bila je podijeljena u 33 oblasti. Hrvatska je bila raskomadana u 6 oblasti, ali kada se one slože, onda se ipak dobio područje koje je donekle odgovaralo području u kojem

su dobrim dijelom živjeli Hrvati.¹ Iako je 15. veljače 1922. prestala postojati Pokrajinska vlada u Zagrebu, sastao se 14. siječnja 1922. u Zagrebu Hrvatski blok. On je donio memorandum kojim je Vidovdanski ustav proglašen nevaljanim, ali je od 63 narodna zastupnika, koji su činili taj blok, samo 13 glasovalo za memorandum. Tako je nakon dugotrajnih priprema usprkos određenim otporima, početkom 1924. počela reorganizacija zemlje u oblasti.

Spajanjem Ličko-krbavske županije od 6192 km² s Modruško-riječkom županijom od 5021 km² stvorena je velika Primorsko-krajliška oblast sa sjedištem u Karlovcu, gradu na rubu oblasti. Gospić je zaobiđen iz političkih razloga, Ogulin jer nema dovoljno slobodnih zgrada za urede, a Senj je već desetljećima nakon propasti jedrenjaštva i prometne izolacije bio u dubokoj krizi. U obzir nije došla ni Rijeka, koja je nakon kratkog razdoblja samostalnosti Rimskim sporazumom pripojena 1923. godine Italiji. Novostvorena Primorsko-krajliška oblast bila je prepuna gradova s kraljevskim poveljama, ali su oni bili pod županijskom, odnosno oblasnom upravom. Status gradske općine u oblasti nisu dobili ni Karlobag ni Kostajnica, koji su Zakonom od 8. lipnja 1871. o ustroju gradskih i seoskih općina razvojačene Vojne krajinje bili proglašeni gradom.² U velikoj Primorsko-krajliškoj županiji od više od jedanaest tisuća kvadratnih kilometara Lika je bila samo mali dio, dosta beznačajan po privrednim kapacitetima i s jakom tendencijom iseljavanja stanovništva. Godine 1928. Primorsko-krajliškoj oblasti pripojeni su Krk i Kastav, te je ta oblast postala veća i još šarenija po sastavu i interesima.

Oblasne samouprave za koje su izbori raspisani i provedeni 23. siječnja 1927. bile su velika nada svim oporbenim strankama bez obzira na to jesu li u njima dominirali hrvatski ili srpski političari. Političari, pa i Stjepan Radić iz HSS-a i Svetozar Pribičević iz Samostalne demokratske stranke (SDS) mislili su da će se gospodarski i socijalni uvjeti poboljšati kada narod bude imao više utjecaja u vlasti, odnosno kada bude mogao sam rješavati najvažnije probleme svojeg područja. Režim se pribojavao da samouprave ne postanu previše zahtjevne, pa se čekalo od 1922. do 1927., kada je i taj zadnji dio Zakona o podjeli zemlje na oblasti proveden u život. Možda ni tada kralj ne bi dopustio izbore da Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca nije bila prepuna pro-

1 Tih šest oblasti jesu: Zagrebačka, Osječka, Primorsko-krajliška, Splitska, Neretvanska i Dubrovačka oblast. No, Međimurje je pripalo pod Mariborsku oblast, kastavština, odnosno ono što je ostalo od Istre pripojeno je Ljubljanskoj oblasti, a na jugu je Kotor uvršten u Zetsku oblast sa središtem u Cetinju.

2 VRANJEŠ-ŠOLJAN, Božena, n.dj., 110.

blema koji su prouzročili bujan i buran stranački život. U Modruško-riječkoj županiji Radićeva stranka dobila je na izborima 1925. godine 22.939 glasova, a Nacionalni blok, u kojem su zajedno istupili samostalni demokrati i radikali, 18.211 glasova. Svi su drugi dobili vrlo malo glasova i samo je još Davidovićeve stranka dobila 5491 glasa.³ Takav rezultat zaprepastio je vodstvo svih stranaka jer ih je upućivao na koaliranje i sporazumijevanje.⁴

Pogoršanje stanja u gospodarstvu uslijed agrarne krize praćeno 1926. velikim poplavama, otežan promet i bijedno stanje školstva prisilili su Vladu da uspostavi samouprave na razini oblasti, jer su općinske uprave kao najniži oblik samouprave zakazale, pa su u većini općina postavljeni upravitelji - komesari. Režim je odlučio narodu dati vlast nad samoupravnim poslovima i tako na njega prebaciti brigu za gospodarstvo, ceste, škole, zdravstvo, veterinu, turizam, kulturu.

Radićeva Hrvatska seljačka stranka očekivala je mnogo od samouprava. Od toga su mislili mnogo dobiti i radikali i samostalni demokrati u Primorsko-krajiškoj oblasti pisao je Miloš Vuksan u ponovno pokrenutom listu *Država* 12. siječnja 1927. Tom predizbornom broju dao je oznaku 3-91., dakle za devedeset tjedana, jer list tako dugo nije izlazio. Vuksan je dulje vremena radio u Hrvatsko-slavonskom gospodarskom društvu, koje je 1925. propalo te se nadao boljitku od rada oblasnih skupština. Napisao je: "Županijski skupštinari, koji se sada biraju, imat će po zakonu pravo i dužnost, da rade i vode računa o svim ekonomskim i socijalnim potrebama naše županije (Primorsko-krajiške, opaska MKD), a to će reći: da se u prvom redu brinu, da podignu blagostanje malog čovjeka - seljaka, da mu razboritom upravom omoguću, da svojim radom i privredom može lakše živjeti i kulturno se priditi na onaj stepen, na kojem su seljaci u drugim naprednim državama, jer nije istina da seljaci, kako nekoji misle moraju biti sirotinja i tako teško živiti kako danas živu, već se njihovo blagostanje može i mora popraviti do onog stepena, dokle nam tu mogućnost naša nova, velika i prirodnim bogatstvom obdarena država pruža. Treba u prvom redu skinuti što je moguće više tereta i poreza dobrim i pametnim gospodarstvom u državi i županiji. - Podignuti pismenost i prosvjetljenost seljaka. - Postaviti čestito činovništvo, koje treba pristojno njegovom položaju platiti, ali od kojih se mora i u punom smislu riječi tada tražiti pošten i za narod koristan rad da svaki i najsiromašniji seljak osjeća

3 Država. Novine samostalnih demokrata i radikala za okrug modruško-riječki, Ogulin, 2, 22. III. 1925. 1, - Poslije izbora.

4 Država, 3, 12. siječnja 1927., 1. - VUKSAN, Miloš, Oblasni (županijski) izbori i naš list.

blagodat toga i da znade, da je on u ovoj državi u svojoj kući, a ne da ga se dočekuje u uredima sa grdnjama i za svaku malenkost baca napolje, kažnjava, nesvršava mu se posla i t.d. U skupštini treba da bude jedan od prvih prijedloga, da se dosadanje starije šumske štete i kazne brišu i oproste, jer je narod i onako preopterećen raznim porezom i svojim siromaštvom, da se svakom seljaku za njegove potrebe dade besplatno ili bar uz sniženu cijenu drvo, na koji će način otpasti šumokradice, već će narod, kad to vidi i osjeti, početi sam na šume paziti kao na jedan veliki izvor njegova blagostanja. Treba posvetiti veliku brigu popravku cesta i puteva. Treba raditi na tom, da se oblast (županija) povrati natrag u Ogulin (Sjedište je bilo u Karlovcu. opaska MKD). Treba, mnogo-mnogo toga treba, ali čemu sve to nabrajati, kad znademo svi naše muke i potrebe, već hoću samo da upozorim, da se sve to velikim djelom može u novoj županijskoj skupštini, koja će se sada birati, svršiti i popraviti, pa je zato i važnost u tome, da se u nju biraju takovi ljudi, koji će ne samo htjeti, već koji će i znati raditi.”⁵

Ove Vuksanove misli jednake su onima Stjepana Radića. No, Radić tek kada je izabran 23. veljače 1927. za predsjednika Oblasnog odbora Zagrebačke oblasne skupštine, shvatio je kako se velike mogućnosti rada pružaju ako se ujedine odbori više oblasnih skupština u provedbi zajedničkog cilja - poslova kojima su se oblasne samouprave trebale baviti. Radić je program koji navodi Vuksan znatno proširio stavljajući težište na turizam i povezivanje Zagrebačke oblasti s morem. Pritom mu je Primorsko-krajiška oblast bila iznimno važna, jer se preko nje dolazilo do Crikvenice, Vinodola, Krka i Raba, koje je Radić smatrao potencijalnim turističkim mjestima koja mogu donositi veliku dobit i korist narodu te privući velike investicije.

Međutim, dok su u Zagrebačkoj oblasti radićevci dobili apsolutnu većinu, pa su mogli raditi kako su htjeli, kočeni samo nedostatkom sredstava ali i neodobravanjem njihovih odluka od viših vlasti, u Primorsko-krajiškoj oblasti situacija se znatno zakomplicirala. Na izborima 23. siječnja nositelj zajedničke radikalno-samostalne demokratske liste bio je Bogdan Mamula, ali se Samostalna demokratska stranka zauzimala i za Savu Kosanovića.

Zanimljivo je da se na izborima 23. siječnja 1927. na području Like nije promijenilo gotovo ništa u odnosu na izbore iz 1925. godine. HSS na jednoj i radikalno-samostalno-demokratski krug na drugoj strani, bili su gotovo u ravnoteži.⁶ Budući da izdvajanje oblasnih zastupnika iz Like

5 Država, 3-91, 12. I. 1927. 1. - VUKSAN, Miloš, Oblasni (županijski) izbori i naš list.

6 Hrvatski državni arhiv (dalje HDA), kut. 2, Pov 270 Prs-1926. odobrenje kandidature. za oblasne izbore.

od ostalih zastupnika u Primorsko-krajiškoj oblasti nailazi na poteškoće, u ovom se radu govori o cijeloj oblasti, posebice o području Like. Sastav oblasnih zastupnika bio je: 1. Kotar **Brinje**: Antun Pavlović, trgovac iz Križpolja; Tomo Sertić, seljak iz Slapnice; Stevo Uzelac, trgovac iz Brinja; 2. Kotar **Donji Lapac**: Jovo Mileusnić, općinski načelnik u Srbu, Jandro Vlatković, krčmar iz Donjeg Lapca; 3. Kotar **Gospić**: dr. Petar Zec, liječnik, odvjetnik dr. Branko Kalember, odvjetnik, i Karlo Brkljačić,⁷ seljak iz Trnovca; 4. Kotar **Gračac**: Mile Stojsavljević, trgovac iz Gračaca; Milan Rajčević, paroh iz Zrmanje; Rade Jakšić, ratar iz Glogova; 5. Kotar **Korenica**: Jovo Lukić, ratar iz Korenice; Tošo Knežević, trgovac iz Bunića; 6. Kotar **Otočac**: Jovo Delić, paroh iz Vrhovina; Jure Grčelić, mlinar iz Donje Švice; Milan Marijan, težak iz Poduma; Ivan Dujmović st., ratar iz Čovića; 7. Kotar **Perušić**: Jure Umić, trgovac iz Karaule; Mića Fadljević iz G. Kosinja;⁸ Petar Lulić iz Klanca kod Pazarišta; 8. **Senj**: Franjo Okroša, pekar iz Senja; 9. Kotar **Udbina**: Stanko Šarić, ravnajući učitelj u mirovini iz Udbine; najstariji član Oblasne skupštine, rođen 1. IV. 1854.); 10. Kotar **Crikvenica**: Luka Šarar, zidar iz Grižana; 11. Kotar **Čabar**: Mirko Lipovac, učitelj iz Gerova; 12. Kotar **Delnice**: Slavko Šneller, umirovljeni potpukovnik iz Donje Dobre; Franjo Šnajder iz Delnica; 13. Kotar **Novi**: Grga Kombol, posjednik iz Bribira; 14. Kotar **Ogulin**: Josip Žrnc iz Josipdola; Milan Dokmanović, protoprezviter iz Plaškog; Grga Hećimović iz Ogulina;⁹ Gjuro Mikašinović, direktor Srpske štedionice u Plaškom; 15. Kotar **Slunj**: Petar Vuković iz Drežnika; Mile Paulić iz Cvitkovića; Svetozar Vukelić, paroh iz Primišlja; Gjuro Grgić iz Lipovače; 16. Grad **Sušak**: Hermengildo Juričić, profesor iz Sušaka¹⁰; 17. Kotar **Sušak**: Vilko Krpan, profesor u mirovini iz Bakra;¹¹ Milan Banić,¹² novinar iz Sušaka; 18. Kotar **Vojnić**: Dragić Generalović,

7 Kada je Brkljačić, (rod. 23. X. 1862), izabran u rujnu 1927. u Parlament, na njegovo mjesto dolazi Joso Kolaković.

8 Fadljević je umro 23. srpnja 1927. dan prije nego što je bila Radićeva skupština u Otočcu.

9 Kada je Hećimović izabran u rujnu 1927. u Parlament, na njegovo mjesto dolazi Ivan Božičević iz Oštarija.

10 Nakon ostavke u travnju 1928. zamjenjuje ga Ivan Polić, privatni činovnik sa Sušaka.

11 Nakon izbora u Parlament u rujnu 1928. na njegovo mjesto dolazi Silvester Gudac iz Kraljevice.

12 Milan Banić, novinar u Rijeci, autor knjige Raspeti na raskršću, Pariz 1934. Držanje te knjige u vrijeme komunizma smatrano je kompromitirajućim materijalom jer je Banić 1934. upozorio na opasnost od ideologije i prakse svih "izama" u tadanjoj Jugoslaviji (ŠEKS, Vladimir, Intimni dnevnik i razmišljanja. Nacrt promišljanja za uzničke uspomene, Ljubljana 1989., 133.)

posjednik i pekar iz Tušilovića; Dušan Miljušević, odvjetnik i javni bilježnik u Karlovcu; Josip Zidarević, seljak iz Lipnja kod Vukmanića; 19. Kotar **Vrbovsko**: Martin Stokan, seljak iz Varoša; Rudolf Skšić,? trgovac i općinski načelnik u Ravnoj Gori; 20. Kotar **Vrginmost**: Nikola Milić, paroh iz Stipana kod Lasinje; Gajo Mraović iz Rovića; Stanko Trkulja iz Blatuše; 21. Kotar **Glina**: Stevo Despot, posjednik i stolar iz Gline; Jovo Čorković iz Bačuge kod Kraljevcana; Adam Pejić, posjednik iz D. Selišta kod Jukinca; Franjo Brkić, bravar iz Gline; 22. Kotar **Dvor**: Obrad Trivanović iz Žuta, Pero Smoljanović iz Javornja; Gjuro Milinković iz Stupnice, sve ratari; 23. Kotar **Kostajnica**: Branko Sikirica, ravnajući učitelj iz Utolice kod Selnice; Jovan Borojević, ratar iz Knezovljana kod Mečenčana; Mihajlo Čorić, ratar iz Ivanjskog Boka kod Crkvenog Boka; 24. Grad **Petrinja**: dr Karlo Legin, odvjetnik u Petrinji;¹³ 25. Kotar **Petrinja**: Stjepan Tonković, seljak iz Nebojana;¹⁴ Nikola Lelić, geometar iz Jabukovca; Stjepan Barić, posjednik iz Sunje; 26. Grad **Karlovac**: Mato Radatović, seljak iz Vel. Jelse; i dr. Niko Matanić, odvjetnički perovoda iz Karlovca; 27. Kotar **Karlovac**: Petar Marodin, ratar iz Vinovrha kod Netretića; i Josip Mihalić, općinski načelnik iz Duge Rese.

Sastav Oblasne skupštine pokazuje prevlast seljačkog društvenog sloja. No, među njima bilo je malo mogućnosti da se izaberu vodeći članovi za Oblasni odbor Primorsko-krajliške oblasne skupštine. Malo je bilo stručnih ljudi, a seljaci s imanjem nisu mogli napuštati posao u vrijeme intenzivnih poljoprivrednih radova. Rad u Oblasnom odboru donosio je mjesečnu nagradu od 4.000 dinara, ali je ta služba bila nesigurna i svaki se tren mogla prekinuti. Osim toga, krhka ravnoteža između HSS-a i SDS-a pokazivala je da će biti oštih sukobljavanja. Stoga je suradnja predstavnika dviju stranaka bila nužnost ako se htjelo uspješno raditi. Mislim da je upravo zato Stjepan Radić sklopio sporazum sa Svetozarom Pribićevićem u listopadu 1927. Naime, bez sloge na ovom području nije mogao povezati Zagreb s morem niti ostvariti ono što mu je bio krajnji cilj: izgraditi novu cjelinu unutar Jugoslavije za područje gospodarstva, turističkog djelovanja te kulture i prosvjete.

U radu odbora oblasne samouprave moramo razlikovati četiri faze. Prva je od veljače do rujna 1927. godine. Druga od rujna 1927. do atentata u Narodnoj skupštini u

13 Nakon njegove ostavke u travnju 1928. na njegovo mjesto došao je Stjepan Koletić, poljodjelac.

14 Nakon njegovog izbora u Parlament na njegovo mjesto u Oblasnoj skupštini došao je Mato Marčinko iz Hrastovice.

lipnju 1928., koje vrijeme možemo označiti dobrim zajedničkim radom SDK-a. Treća faza obuhvaća vrijeme nakon atentata do uspostave Šestosiječanjske diktature, odnosno do raspuštanja svih samoupravnih ustanova.

Mira KOLAR
**Lika u
vrijeme dominacije
Seljačko-demokratske
koalicije u Oblasnoj
skupštini Primorsko-
krajiške oblasti 1927. i
1928.godine**

Prvo razdoblje: od siječnja do rujna 1927.

Mjesec dana nakon izbora 23. siječnja 1927. sastala se Oblasna skupština i zasjedala je od 23. veljače do ljeta 1927. godine. Međutim, njezin rad obilježen je općim nesnalaženjem. Osim verbalnih izlaganja i konstituiranja Oblasnog i radnih odbora, nema rezultata. Naime, osim 700.000 dinara, koje im je država pozajmila iz državnog proračuna uz obavezu vraćanja, oblasna samouprava nema financijskih sredstava. Budući da ne žele prema uzoru na zagrebačku Oblasnu skupštinu izraditi prijedlog o tome što treba oporezovati kako bi samouprava dobila novac, to se rad Skupštine iscrpljivao u neplodnim raspravama. Gotovo svi oblasni zastupnici objasnili su na Skupštini teško stanje na svojem području, osobito u ličkim kotarima. Ali, ništa se nije obećavalo niti zaključilo. Skupština se razišla dogovorivši tek osnovne smjerove rada i normativne akte i izabravši Oblasni odbor.

No, od 15. lipnja 1927. do 3. siječnja 1928. veliki župan Primorsko-krajiške oblasti je dr. Ladislav Hanžeković.¹⁵ Vrlo racionalan, pomogao je ovom području da Oblasni odbor počne s radom, a Karlovcu je dao kredit da postane dostojno sjedište Oblasti. Pritom je zatražio da autobusno poduzeće Tapred uvede linije posebno pazeći na potrebe oblasti. Inzistirao je da na čelu Skupštine Primorsko-krajiške oblasti ostane dr. Milan Zec iz Gospića, bivši veliki župan, koji je težio stvoriti jaku centralistički uređenu Jugoslaviju.

Odbor Oblasne skupštine djeluje u sastavu Jovan Mojsilović, zadužen za administraciju, postavljen a ne izabran za predsjednika Oblasnog odbora od velikog župana; novinar Milan Banić bio je zadužen za trgovinu, obrt, industriju, promet i turizam; Gjuro Kopač zadužen za poljoprivredne poslove; Gjuro Mikašinović za financijske poslove, dr. Niko Matanić za prosvjetu i narodno zdravlje; i Nikola Kabalin

15 Dr. Ladislav Hanžeković (Zagreb, 26. IV. 1882. -). Gimnaziju je pohađao u Osijeku, Vinkovcima i Karlovcu, a pravo je završio u Zagrebu. Službovao je kao šef policije u Požegi, odakle je u istoj funkciji 1917. došao u Osijek, a 1922. u Karlovac, gdje je imenovan za županijskog tajnika. Njegova kasnija karijera je isključivo velikožupanijska. Prvo je bio veliki župan Osječke oblasti, a od 15. lipnja 1927. je veliki župan Primorsko-krajiške oblasti, da bi opet bio premješten u Osijek, a 12. siječnja 1929. imenovan je za župana Travničke oblasti, gdje je i umirovljen 15. kolovoza 1929.

Sl. 1.

Punomoć kojom Karlo Brkljačić iz Trnovca postaje član Oblasne skupštine Primorsko-krajiške oblasti 26. siječnja 1927. (Hrvatski državni arhiv, Primorsko-krajiška oblast, kut. 2)

P U N O M O Ć S T V O .

Na osnovu člana 45 Zakona o oblasnoj i sreskoj samoupravi glavni birački odbor za srez *Gospić* na svome sastanku u općinskoj zgradi poglavarstva upravne općine *Gospić* proglasio je gospodina *Karla Brkljačića* iz *Trnovca* za člana oblasne skupštine Primorsko - Krajiške oblasti, koja se sastaje na dan 23. februara 1927., godine u prvi saziv u glavnom mjestu oblasti. -

Za zakorištenje uvjerenje o ovome izboru glavni birački odbor za srez *Gospić* izdaje gospodinu *Karlu Brkljačiću* ovo punomoćstvo. -
..... 26. januara 1927.

Gospić

Predsjednik glavnog biračkog odbora:

Branko Broz
dr. Mat. sudinec

članovi:

Milovan Kaminski
Miroslav Panchić
Frano Galčić

broj 270 Prs. 901 O.S.

Ovjerava se.

Kom. upravni sud

U Zagrebu, 16. februara 1927.

Predsjednik:

Kaminski

zadužen za poslove cesta i građevina. Banić, Mikašinović i Kabalin bili predstavnici HSS-a, a druga trojica predstavnici SDS-a.

Početak rada bio je izražen borbom za predsjedničko mjesto u Oblasnom odboru, jer su tri odbornika glasova za Mojsilovića, a tri za Banića. Presudio je veliki župan koji je glas dao Mojsiloviću, i tako je Srbin postao predsjednik OO-a. Budući da Radić i Pribičević još nisu surađivali, rad Oblasnog odbora ne donosi rezultate. Odlučeno je da se zapisnici Oblasnog odbora moraju voditi na ćirilici i latinici. To je dodatno opterećivalo poslovanje jer se sve moralo udvostručavati.

Dr. Zec je postavljen za predsjednika Skupštine Primorsko-krajiške oblasti odlukom velikog župana. Ponovio se, dakle, slučaj Oblasnog odbora, kada je također odlukom velikog župana za predsjednika Odbora izabran Jovo Mojsilović. Mojsilović i Banić stalno su se sukobljavali na nacionalnoj osnovi. Jovo Mojsilović bio je državni činovnik, a Milan Banić¹⁶ novinar na Sušaku. No, to je značilo da će ista ravnoteža biti i u Oblasnom odboru, koji neće moći raditi ako trojica predstojnika imaju suprotno mišljenje od druge trojice. Tako se prije sklapanja Sporazuma Radić- Pribičević nije moglo krenuti s mrtve točke, iako je bilo izvrsnih prijedloga. Svakako, ni Ured velikog župana nije htio predati dio svojih poslova, koji su pripali samoupravi, Oblasnom odboru. Tako se zapravo radilo na dvije paralelne linije, što je bilo skupo i za tadašnje gospodarsko stanje i za porezne mogućnosti naroda posve neprimjereno. Govorilo se kako će se urediti bolnice, voćnjaci i rasadnici, građevni uredi i drugo, ali dobivenih 700.000 dinara brzo se potrošilo jer se godinama nije ništa ulagalo u uređenje područja, pa su i ceste postale neprolazne, škole su ostajale bez prozora, a odlazak u gradove bio je čest.

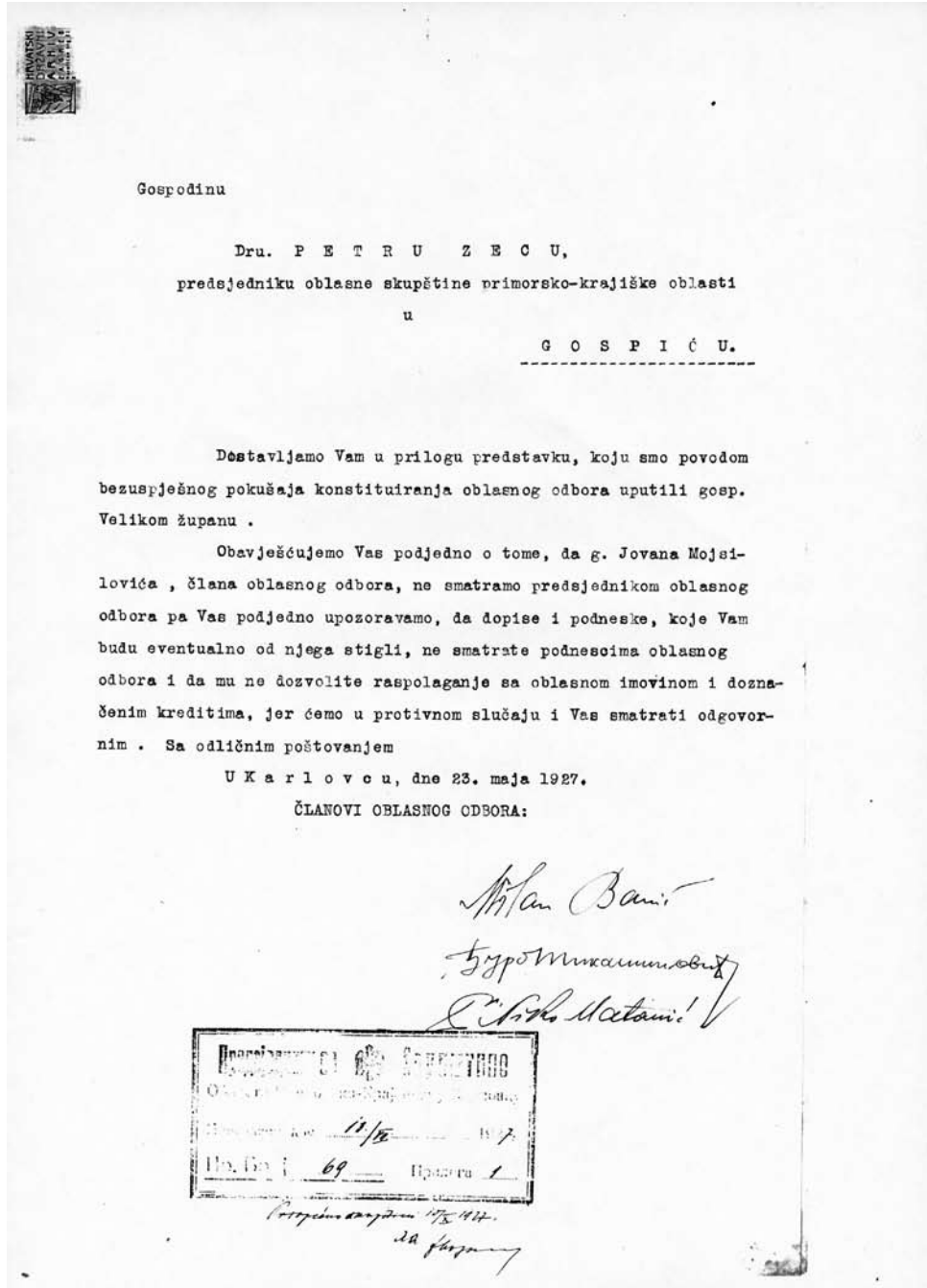
Na prvoj sjednici Oblasnog odbora 16. srpnja 1927. godine dogovoreno je da se članovi sastaju svaki utorak. Sastajali su se čak u kolovozu, dakle, u vrijeme kolektivnih odmora, jer poslovi, prijedlozi i problemi samo su navirali. No, realizacija je bila slaba.

Godina 1927. bila je godina suše i ponovno je prijetila velika glad u pasivnim krajevima. Oblasni odbor je od viših vlasti zatražio što više uredaba koje će poboljšati sveukupno stanje na velikom području Primorsko-krajiške oblasti i što veću samostalnost u rješavanju poslova važnih za to područje. Traže da se osnuje posebna Trgovačko-obrtnička komora za Primorsko-krajišku oblast jer nakon ukinuća Senjske trgovačko-obrtničke komore 1924. više

16 Milan Banić, novinar, rođ. 15. V. 1891.

Sl. 2.

Protivljenje dijela Oblasnog odbora Primorsko-krajiške oblasne skupštine od 23. svibnja 1927., da ne priznaju Jovana Mojsilovića za predsjednika Odbora jer nije propisno izabran. (Hrvatski državni arhiv, Primorsko-krajiška oblast, kut. 2).

nitko nije znao izraziti probleme ovog područja i od viših tijela zatražiti da ih riješi. Željeli su preuzeti imovne općine i zemljišne zajednice te nadzor nad radom upravnih općina. No, novca nema, i to je vrlo brzo potaknulo HSS-ove zastupnike da pokažu zanimanje za Radićeve inicijative o osnutku Oblasne štedionice Zagrebačke oblasti, koja je podružnice mogla osnivati i u drugim oblastima s hrvatskim stanovništvom. U najtežem stanju bile su brojne bolnice te je Oblasni odbor njima dao prvi novac.¹⁷

Oblasni odbor usvaja općinske proračune, ali ističe da je u većini općina ustanovljen manjak i da trebati raspisivati općinske prireze za državni porez. Tako je Rakovica 1927. završila s manjkom od 311.449 dinara pa je prirez morao biti 1504%. U Drežniku je bilo slično, pa je propisan prirez od 1390% jer je manjak za 1927. godinu iznosio 143.177 dinara. Dakako, ovako visoki prirezi izazvali su nezadovoljstvo, jer narod zbog agrarne krize, nije mogao doći do novca, a cijene poljoprivrednih a onda i stočarskih proizvoda počele su ubrzano padati.¹⁸

Drugo razdoblje: od rujna 1927. do smrti Stjepana Radića

Uspješan rad Oblasnog odbora i Oblasne skupštine u Zagrebu naveli su Stjepana Radića da zaključi kako se veći ciljevi na području Hrvatske neće moći realizirati ako se ne povežu oblasni odbori i oblasne skupštine u kojima su HSS-ovi i SDS-ovi zastupnici činili većinu. Pri tome je iskoristio činjenicu da je kralj Aleksandar Karađorđević udaljio Svetozara Pribićevića iz vlasti kako bi ojačao položaj radikala. Hrvatski Srbin Svetozar Pribićević nije to primio bez otpora i borbe, te je zaključio da je kralj iskoristio njegov položaj vođe hrvatsko-srpske koalicije da gotovo bez ikakvih uvjeta Državu Slovenaca, Hrvata i Srba uklopi u jugoslavensku državu, koja se i uz njegovu pomoć uređivala centralistički. Pribićević je kao odbačeni političar rekao da mora promijeniti taktiku u interesu srpskog naroda u Hrvatskoj te da se položaj srpskih seljaka i uopće Srba u Hrvatskoj može poboljšati samo zajedničkom borbom s hrvatskim seljaštvom koje muče isti problemi. Od zagriženog centralista i monarhista, Svetozar Pribićević je do kraja života postao republikanac i

17 Bolnici u Gračacu daju 20.000 dinara, bolnici u Gospiću 37.407 dinara, bolnici u Petrinji 10.000 dinara, bolnici u Ogulinu 40.000 i bolnici u Karlovcu 30.000 dinara. Previše posve neuređenih bolnica nije omogućilo saniranje ni jedne od njih, te je i dalje vladala veliko nezadovoljstvo.

18 MATICKA, Marijan, Odras privredne krize (1929-1935) na položaj seljaštva u Hrvatskoj, Radovi Instituta za hrvatsku povijest, 8, 1976., 297 i tablice.

federalist.¹⁹ Bio je to dugotrajan proces, u kojem su Svetožar Pribičević i Stjepan Radić od prijatelja u vremenu hrvatsko-srpske koalicije postali neprijatelji 1918. do 1927., a onda opet veliki prijatelji te je Pribičević nakon smrti Stjepana Radića preuzeo njegovu ulogu vođe Seljačko-demokratske koalicije dok nije bio interniran. Zapravo, Stjepan Radić i Svetožar Pribičević pa i Milostislav Bartulica²⁰ smatrali su da državu treba decentralizirati a rad u njoj organizirati.

Ponovno približavanje Pribičevića Stjepanu Radiću počelo je u vrijeme agitacije za izbore za Narodnu skupštinu, koji su se održali 11. rujna 1927. godine. Agitacija je bila vrlo velika, a vodstvo HSS-a i SDS-a upregnulo je sve svoje potencijale. HSS-ovac Ante Pavlović, predsjednik kotarske organizacije te stranke u Gospiću, držao je tijekom srpnja skupštine u Križpolju, Brinju, Jezeranama i Stajnici.²¹ No, ključne skupštine održane su u Gospiću i Otočcu 24. srpnja 1927. Na njima je Stjepan Radić progovorio da Srbi u Hrvatskoj, organizirani u Samostalnoj demokratskoj stranci, trebaju ići zajedno sa HSS-om, jer se radi o seljačkom narodu koji nema s planovima velikih industrijalaca i bankara u Beogradu ništa zajedničko. U Gospiću na Skupštini skupilo se 12.000 ljudi, a Skupštinu je otvorio kotarski predsjednik HSS-a Karlo Brkljačić. No, glavni govornik bio je Stjepan Radić. Reкао je da je Lika na tromeđi Hrvatske, Bosne i Dalmacije i da je "ponajvažniji" dio Hrvatske, jer tko drži Liku, ima i Hrvatsko primorje i siguran put u Dalmaciju, a drži i ključ Bosne. Upozorio je da Lika treba dobre veze sa Senjom, a tih nema jer se sprečavala gradnja prometnica. Naime, političari su se uvijek "...bojali da Lika ne postane gospodarsko središte hrvatskog naroda. Mi imamo našu Ameriku kod kuće u Liki. To su naše šume, naša privredna bogatstva." Radić je rekao da je dr. Ivan Krajač još kada je bio beogradski ministar, obišao cijelu Liku i izradio plan izgradnje električne željeznice kroz Liku, a program povezivanja sjeverne i južne Hrvatske razradio je još više kao predsjednik

19 MATKOVIĆ, Hrvoje, Svetožar Pribičević, ideolog - stranački vođa - emigrant, Zagreb 1995.

20 Milostislav Bartulica, rođen u Kotoru 1893. imao je vrlo zanimljivu biografiju. Stajao je na unitarističkim pozicijama sve do 1927. te od 1927. do 1929. uređuje Radićev list za oblasti Narodni val čovječnosti, pravice i slobode. Godinama se bavio iseljeničkim problemima, pa je od 192. do 1940. i vodio Iseljenički komesarijat te je spasio iseljenički arhiv od propasti i do smrti radio u Matici iseljenika Hrvatske. Bavio se i književnošću i u Institutu za migracije u Zagrebu čuva se njegov rukopis Bosanski kralj Tvrtko, ujedinitelj Hrvata i Srba. (Vidi: opširnije STIPČEVIĆ-DESPOTOVIĆ, Anđelka, Milostislav Bartulica, Hrvatski biografski leksikon, 1, Zagreb 1983., 494-495.)

21 Narodni val (dalje NV), 5, 22. VII. 1927,5. - Dopis iz Brinjskog kotara u Lici.

Odjela za gospodarstvo i turizam Odbora Zagrebačke oblasne skupštine.²²

I na Skupštinu u Otočcu došlo je oko 10.000 ljudi, među njima seljaci iz Dabra. Pristigli su i stanovnici sljedećih mjesta: Konoplje, Brlog, Brinje, Švica, Kutarevo, Krasno, Prozor, Šumečica, Poljica, Čovići, Lešće, Ramljane, Sinac, Stajnica, Križpolje, Jezerane, a i s područja Senja i Krasnog. Skupštinu je otvorio predsjednik kotarske organizacije HSS-a u Otočcu Mijo Dasović, a govorili su Stjepan Radić, Ante Pavlović iz Križpolja, oblasni zastupnik Ivan Dujmović iz Čovića i Milostislav Bartulica.²³ Podlogu za taj veliki skup dao je izborni proglas Glavnog odbora HSS-a od 7. srpnja 1927. upućen i srpskom narodu: "Obećali su ti veliku Srbiju, a dali su ti veliku tiraniju i još veću korupciju. Obećali su ti ratnu odštetu. Beogradskim Cincarima dali su preko 19 milijarda, a tebi su ostavili porušene domove, zapuštena polja, bolestnu djecu, nered i bespravlje u obćinama, nejednake i nesnosne porezne terete, nesposobne, nasilne i pokvarene činovnike. Ti si sit ove pljačke i otičina, sit prevare i nepoštenja, presit kundaka i tiranije. Ti, koji si na sve strane nosio slobodu, sam si postao robom beogradskih Cincara, radikala i demokrata. Radikali su cincarska stranka..."²⁴ M. Bartulica se bolje upoznao s Ličanima zaustavljajući se u mnogim mjestima Like te je izrazio divljenje tim ljudima neobične izdržljivosti i silne snage. Istaknuo je da su šume najveće ličko bogatstvo.²⁵

To je vrijeme velikih očekivanja, velikih nada u rad samouprava i želje da prestanu strančarenje i svađe o tome tko treba voditi politiku. Potrebno je raditi kako bi se poboljšao život stanovništva u cijeloj Primorsko-krajliškoj oblasti. Iz govora na spomenutim skupštinama može se zaključiti da je Lika očito imala veliku ulogu.

U *Hrvatskom valu*, koji je pokrenuo Stjepan Radić kao list za područja u kojima su Hrvati imali znatan udjel, nalazimo mnoge članke o Lici. Dr. Ivan Krajač govori o ekonomskim problemima Hrvatskog primorja te spominje potrebu jačanja Sušaka i zaleđa. Također mnogo piše o svojim vizijama bolje budućnosti Hrvatske.²⁶ Budući da je Rijeka

22 NV, 8, 26. VII. 1927., 1. - BARTULICA, Milostislav, Sva hrvatska Lika za seljačku stranku. Karla Brkljačić je mučki ubijen 6. travnja 1936. kada se vraćao u svoje selo Trnovac nakon sastanka s Artukovićem. (HORVAT, Rudolf, Hrvatska na mučilištu, Zagreb 1992., str. 572.)

23 NV, 8, 26. VII. 1927., 3. - Skupština u Otočcu.

24 NV, 9, 27. VII. 1927., str. 1 i 3. - Izborni proglas Glavnog odbora HSS-a od 7. VII. 1927.

25 NV, 9, 27. VII. 1927., str.4.

26 NV, 19, 7. VIII. 1927., 1. - KRAJAČ, Ivan, Glavni ekonomski problemi Hrvatskog primorja i njegovog zaleđa; KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira, Gospodarsko djelovanje dr. Ivana Krajača Senjanina, Senjski zbornik, 21,

potpala pod Italiju Rimskim ugovorom, Krajač je smatrao da je nužno ojačati prolaz kroz Liku i povezati Senj preko Otočca i Plitvičkih jezera s Bihaćem, pa se ponovno otvorilo pitanje izgradnje željeznice od Senja na sjever. Prof. ing. V. Hlavinka iz Brna objavio je u tom vremenu elaborat za željeznicu Senj - Otočac - Plitvička jezera - Bihać, te je u Senju osnovan Odbor pod senjskim načelnikom Vladimirom Olivieriem radi ostvarenja ovog plana.²⁷ Krajač je namjeravao oživjeti turizam na jadranskom području tako da ga uklopi u europski turizam. Trebalo je graditi nove ceste i poboljšati stare te uvesti avionske linije nakon što je 3. veljače 1928. aerodrom "Zagreb" na Borongaju otvoren i za civilni promet između Beograda i Zagreba, Prag - Zagreb, Zagreb - Rab. Znao je da će se i Hrvati i Srbi oduševiti idejom koja im je mogla poboljšati gospodarsko stanje.²⁸

O položaju stanovništva u Lici počeo je pisati i Karlo Brkljačić.²⁹ On je poslije napisao još nekoliko članaka, koji su vrlo razumni i poticajni, iako je Brkljačić bio samo seljak, i to mu je pribavilo velik ugled u narodu.

1994., 253-270.; Isto, O Ivanu Krajaču i njegovom gospodarskom radu, *Acta historico-oeconomica*, 21, 1994., 103-116 Krajač je nestao 1945. prilikom povlačenja iz Zagreba prema granici. Zbog dva članka koja je objavio u Nezavisnom narodu tijekom rata o mogućnostima Hrvatske s obzirom na njezin položaj, bojao se dočekati u Zagrebu partizane, iako je jedno vrijeme poslije Prvog svjetskog rata bio unitaristički raspoložen smatrajući dugo vremena da će u okviru jedne jugoslavenske države Hrvati imati bolji položaj nego što su ga imali u Austro-Ugarskoj monarhiji. Imao je puno pravo za strah jer je nestao prilikom puta prema austrijskoj granici i grob mu nije poznat.

27 NV, 62, 29. IX. 1927., 4. - D., Senj traži željeznicu. Vidi i KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira, *Senjska željeznica*, *Senjski zbornik*, 26, Senj, 1999., str. 247-284. Međutim kao i svi raniji planovi Senja i ovaj je propao uslijed prevrtljive politike i Senj nikada nije dobio željezničku vezu s unutrašnjosti.

28 NV, 68, 6. X. 1927. 1-4, - 70, 8. X. 1927., 4. - KRAJAČ, Ivan, Problem turizma našega jadranskog područja. Krajač je razradio strategiju tog razvoja pa je Hrvatsko primorje podijelio na sjevernu i južnu polovicu, pri čemu mu je kao Senjaninu bilo veoma stalo da se Senj poveže preko Velebita na Plitvička jezera. Otvorena je 1927. avionska veza od Zagreba do mora, budući da je već 1925. u Zagrebu osnovan vojni, a onda i civilni aerodrom. Dakako, prve linije povezivale su Zagreb s Beogradom jer je država imala faktički dva centra: politički u Beogradu i privredni u Zagrebu, pa je brza veza za normalno funkcioniranje bila iznimno važna. Veze s Pragom podržavao je i zagrebački gradski načelnik ing. Vjekoslav Heinzel, čija je supruga Berta bila Češkinja.

29 NV, 79, 19. X. 1927., 4. - Karlo Brkljačić iz Trnovca, Ličke prilike, bolje neprilike. Brkljačić navodi da je 90 % ličkih seljaka ovisno o zaradi izvan svojeg imanja, da tom zaradom podmiruju troškove svojeg imanja u Lici. Traži da se otvore radovi i u Lici, smatrajući da bi trebalo graditi cestu od Cesarice i Karlobaga do šume čija bi eksploatacija trebala koristiti narodu, a ne strancima koji zakupljuju cijele šume i onda ih posijeku do panja ne planirajući sadnju mladih šuma. Ako pak Ličanin uđe u šumu nasjeći nešto drva za ogrjev, globljen je i zatvoren kao najveći kradljivac.

Na parlamentarnim izborima u rujnu 1927. godine HSS je s područja ranije Riječko-modruške županije kandidirao Stanka Šibenika, pod koju županiju je spadao Novi, Čabar, Vrhovine, Slunj, Vojnić, Sušak i Krk s Kastvom. Za Primorsko-krajišku oblast kandidiran je Karlo Brkljačić. Radić je dao najveći značaj izborima u Primorsko-krajiškoj oblasti, ali je njegovo uključivanje u predizborne akcije na tom prostoru bilo slabo zbog toga što je policija počela ometati njegove dolaske na ovo područje. Stoga su Radićevi i Pribićevići prijatelji i suradnici morali preuzeti promociju izbora u toj oblasti. Objavljen je proglas da se ekonomski napredak može ostvariti samo ako se složi seljaštvo Srbije, Hrvatske i Slovenije, a taj je letak za HSS potpisao Pavle Radić te Srbi Velibor Janić i Kosta Marić.³⁰

Međutim, zbog izduženog područja Primorsko-krajiške oblasti, koja je obuhvaćala i dio nekadašnje Zagrebačke županije s Petrinjom i Glinom, te Banovinom (Banijom), odnosno željezničke nepovezanosti pojedinih dijelova, bilo je vrlo teško provoditi dobru predizbornu kampanju ljeti kada seljaci imaju najviše posla sa sakupljanjem sijena, pa je intenzivirana tek prvih dana rujna. U Rudopolju 4. rujna na skupštini HSS-a govorili su Ante Viani i Tomo Dragičević, a u Udbini 8. rujna Marijan Viani.³¹ Tijekom izbora u Lici su zabilježena brojna izborna nasilja. Predsjednik Mjesnog odbora HSS-a u Krasnom na Velebitu Mate Anić dojavio je u Zagreb da su žandari uhitili čuvara izborne kutije HSS-a i odveli ga pješice u 33 km udaljen Senj u zatvor. Istodobno je radikalski kandidat Mićo Anić davao i po 3000 dinara da se ne glasa za HSS.³² Ta izborna nasilja ojačala su radikale u Narodnoj skupštini, pa je Stjepan Radić na sastanku 22. rujna 1927. u Seljačkom domu u Zagrebu izjavio: "...Nijedna stranka demokratskih pogleda sama za sebe ne bi mogla oboriti reakciju" te "... Ne može se dozvoliti da radikali budu centar državne politike", To znači da je odmah nakon izbora Stjepan Radić odlučio sklopiti sporazum sa Samostalnom demokratskom strankom odnosno Svetozarem Pribićevićem.³³ Sklapanje SDK-a bilo je pitanje dana i provedeno je 9. listopada 1927. godine.

Iz Primorsko-krajiške oblasti bili su u Narodnoj skupštini od Samostalnih demokrata Edo Lukinić, Ivan Metikoš, Juraj Demetar, dr. Srđan Budisavljević, Sava Kosanović, Privislav Grisogono i dr. Dušan Bošković, a od HSS-a samo Karlo Brkljačić. Kao poslanik Parlamenta morao je dati

30 NV, 41, 3. IX. 1927., 3. - Proglas Beogradanima.

31 NV, 47, 11. IX. 1927., 5. - Skupština u Rudopolju.

32 NV, 51, 16. IX. 1927., 3 i 52, 17. IX. 1927., 1. - Značenje i zasluge HSS-a.

33 NV, 57, 23. IX. 1927. 1. - SR, Demokratsko-seljački blok.

ostavku na zastupništvo u Oblasnoj skupštini, pa je oslabljen HSS u Skupštini Primorsko-krajliške oblasti, jer je on bio najjači seljački govornik iz HSS-a. Ipak to nije utjecalo na ponašanje Skupštine, jer je Stjepan Radić u govoru 24. srpnja 1927. u Gospiću i Otočcu najavio promjenu naziva HSS-a u Narodnu seljačku stranku, čime je pridobio mnoge Pribičevićeve Srbe, koji su počeli shvaćati da su interesi Hrvata i Srba u Hrvatskoj isti i da im bolji život ovisi o boljem gospodarstvu, boljim prometnicama, više škola i boljem zdravstvenom sustavu. Vidjevši da se ni deset godina nakon stvaranja jugoslavenske države njihov položaj nije poboljšao, Srbi Primorsko-krajliške oblasti počeli su se približavati Hrvatima, shvativši da ih tišti ista nevolja. Govori i pisanje Radića i Pribičevića otvorili su im oči.

U veoma napetim odnosima održana je beogradska konferencija Vukićevićeve vlade s predstavnicima oblasnih odbora 27. rujna 1927. godine. Na njoj najbliži suradnik Stjepana Radića Josip Predavec 29. rujna govori otvoreno o velikim planovima za povezivanje oblasti na gospodarskom, financijskom, zdravstvenom i turističkom planu. U dvosatnom govoru zatražio je da samouprava što prije preuzme ceste i građevine, osim kada se radi o regulaciji velikih rijeka, zdravstvene ustanove i bolnice, sve poljoprivredne škole i zakladna dobra, obrtničku nastavu, a na području socijalne politike burzu rada, pomoć nezaposlenima, brigu na unutrašnjoj kolonizaciji i iseljeničku politiku.³⁴ Predsjednik Vlade je s ministrima saslušao želje predstavnika oblasnih samouprava, ali na promišljene i precizne zahtjeve Josipa Predavca, koji se pozivao na ranije županijske samouprave, nije dao rokove kada će se prenijeti ono što pripada oblasnim samoupravama na oblasti. Osobito je neprecizan bio ministar financija Bogdan Marinović o vremenu kada će se iz državnog proračuna prenijeti novac određenih fondova na oblasti.³⁵ Dakle, kao i u slučaju sazivanja oblasnih skupština očekivalo se da oblasne samouprave izvršavaju svoje obaveze bez novaca, odnosno kroz ubiranje većeg prireza od naroda. Nakon tri dana sastančenja prihvaćena je u Beogradu rezolucija Josipa Predavca, jer su svi bili nezadovoljni kako se Vlada odnosi prema samoupravama. Na konferenciji je govorilo 13 predstavnika oblasti. Ponašanje Vlade kritizirao je i predsjednik Oblasnog odbora Primorsko-krajliške oblasti samostalni demokrat Jovo Mojsilović.

34 NV, 63, 30. IX. 1927., 8. - Oblasne samouprave.

35 NV, 64, 1. X. 1927. 1 i 6. - RADIĆ, Stjepan, Igra Vukićevićeve vlade s narodnom samoupravom; Isto, dr. G., Konferencija o oblasnoj samoupravi u Beogradu; NV, 65, 2. X. 1927., 8. - BEROVIĆ, Zadnji dani konferencije predstavnika oblasnih odbora.

Priklonio se Predavcu, čime su stvoreni uvjeti za zajednički rad samostalnih demokrata i HSS-a u Primorsko-krajiškim tijelima samouprave, pa čak i uprave. Naime, i Srbi i Hrvati u Lici spoznali su da se politika za prečanske krajeve mora mijenjati. Na spomenutom sastanku ipak je dogovoreno da se neke ustanove počnu predavati samoupravama. Načelno je dogovoreno da će se samouprave financirati iz državnog izravnog poreza, iz državne trošarine na vino te prireza na poslovni promet. Sastanak u Beogradu očito je bio pobjeda HSS-a, a čini se da je izazvao veliku uznemirenost i radikali su bili silno nezadovoljni, osobito kada je 4. listopada 1927. stigao u Beograd i Radić, pa su se s Pribičevićem i Davidovićem počeli usklađivati zaključci o stvaranju Seljačko-demokratske koalicije (SDK). S Radićem je došao Grgo Hećimović, oblasni zastupnik iz Ogulina, pa su nakon petosatnog razgovora 9. listopada 1927. Radić i Pribičević konačno potpisali sporazum.³⁶ Važnost ovog dogovora za rad samouprave u Primorsko-krajiškoj oblasti bila je golema, jer je pokazala kako je moguće ostvariti zajednički rad Hrvata i Srba. I mi danas možemo zaključiti i vidjeti da su ostvarene mnoge pozitivne zamisli od listopada 1927. do atentata u Narodnoj skupštini u lipnju 1928. i zacrtane one koje još i danas čekaju provedbu, jer u vremenu netrpeljivosti i sukoba narod ili dio naroda strada.

Skupština Primorsko-krajiške oblasti održavala se od 10. do 12. listopada 1927. u Karlovcu jer je dogovoreno da i sjedište samouprave bude u tome gradu, a ne u Gospiću ili Sušaku. Skupštinu je otvorio dr. Zec, liječnik iz Gospića, koji je prethodno bio i veliki župan. Svih 58 zastupnika, koji su pripadali SDS-u i HSS-u, dakle sada SDK-u, odobrilo je sastav Oblasnog odbora na čelu s pribičevićevcem Jovom Mojsilovićem, a ne radićevcem Milanom Banićem. Samo dva radikala i jedan demokrat davidovićevac bili su protiv.³⁷ Banić je podnio opširan izvještaj o dotadašnjem radu Oblasnog odbora te je izrekao nadu da će sloga zamijeniti dotadanje sukobe, a onda je novoimenovani predsjednik Odbora Primorsko-krajiške Oblasne skupštine Jovo Mojsilović iznio program rada Odbora Oblasne skupštine. Bez rasprave i otpora prihvaćene su neke uredbe važne za praktično djelovanje Oblasti, a očito su preuzete ili sastavljene uz pomoć članova zagrebačkog Oblasnog odbora, u čemu su sudjelovali vrsni stručnjaci. Prihvaćena je *Uredba o šumama, imovnim općinama i segregacijama*; *Uredba o racionalnom pošumlja-*

36 NV, 70, 8. X. 1927. i 72, 11. X. 1927., 1. - Petsatni razgovor između Stjepana Radića i Svetozara Pribičevića.

37 NV, 75, 14. X. 1927., 6.; 77, 16. X. 1927., 5. . 97, 10. XI. 1927., 5 - K., Rad Primorsko krajiške oblasti.

*vanju krša, Uredba o podizanju stočarstva u oblasti Uredba o ustanovljenju stope otkupnine javnih radnji*³⁸, uz obavezu da se provede anketa o zarazama, *Uredba o prinadležnostima općinskih činovnika i opskrbi učitelja ogrjevnim drvom, Privremena uredba o izmjeni statuta i umirovljenju i opskrbi stalno namještenih općinskih činovnika iz bivše županije Modruško-riječke i Ličko-krbavske, Uredba o nabavi školskih knjiga*, a prihvaćen je i *Poslovnik o radu oblasne skupštine* sa 56 glasova.

Na ovoj skupštini oprostio se Karlo Brkljačić, dotadašnji njezin predsjednik od zastupnika jer je izabran za narodnog poslanika, a na njegovo je mjesto izabran dr. Karlo Legin. Zastupnik Hećimović je zatražio da se pomogne pogorelcima sela Salopek kod Ogulina, a Zec je izvijestio da je već odredio 10.000 dinara pomoći i zamolio da Skupština to odobri. Bila je podnesena interpelacija Stojšavljevića iz Gračaca na nepravilan rad općinskog bilježnika te je zaključeno da se provede istraga. Raspravljalo se o prehrani pasivnih krajeva stradalih od tuče te je zaključeno da se zatraži pomoć od države kojoj je zadaća pomagati u elementarnim nepogodama. Kritizirana je najava vlasti da će se ukinuti neke srednje škole u Primorsko-krajiškoj oblasti, a dr. Legin iz Gospića je govorio da je štetno otvaranje previše gimnazija te se zauzimao za otvaranje stručnih škola. Dogovoreno je da će se sljedeće zasjedanje Oblasne skupštine održati 5. studenog 1927. godine.

Kada pogledamo rad ove Skupštine, možemo vidjeti da se osnutak SDK-a izravno odrazio na njezin rad, a mi danas možemo postaviti i pitanje nije li upravo to oblast sugerirala. Naime, bez sloge nisu se mogli ostvariti Radićevi planovi o povezivanju Zagreba s morem preko turizma i prometa, ali ni Svetozar Pribićević nije mogao pomoći svojim ljudima na Banovini. Primorsko-krajiška oblast, odnosno Lika, bila je ključna u povezivanju. I Hrvati i Srbi na cijelom području bili su u to vrijeme veoma zadovoljni, smatrajući da će se slogom i zajedničkim radom SDK-a ostvariti velike stvari i da oporba od tri zastupnika ne može utjecati ni na jednu odluku Skupštine Primorsko-krajiške oblasti.³⁹

Nakon ove Skupštine kao da su se odjedanput otvorili svi problemi koji tište Liku i o njima se počelo otvoreno govoriti i pisati. Narod se probudio, što pokazuje i tisak oslobođen stroge cenzure, što je bila rijetkost na našim prosto-

38 Kod ove točke odbačen je otkup od 12 dinara za ručnu tlaku i 12 dinara po komadu tegleće marve, te je donesena odluka da se otkup ne raspisuje u ovoj godini a sljedeće godine da se odredi postotak na propisani državni porez.

39 NV, 78, 18. X. 1927., 2. - K., Opozicija u Skupštini Primorsko-krajiške oblasti.

rima. Piše se o nesređenosti općina i nedostatku sredstava za njihovo poslovanje.⁴⁰ Krajač u Parlamentu govori o golemom nerazmjeru poreza u raznim dijelovima zemlje, što izaziva nezadovoljstvo neradikalnih parlamentaraca, Krajač je upozorio i na to da Primorsko-krajiška oblast plaća poreze kao i ostala Hrvatska i Slavonija, iako je to vrlo siromašan i nerazvijen kraj te bi o toj činjenici trebalo voditi računa.⁴¹

Sljedeće zasjedanje Oblasne skupštine 5. studenog 1927. otvorio je dr. Zec kao njezin predsjednik, ali došli su i veliki župan Hanžeković i podžupan Biljčević. To je potvrdilo da je ovo zasjedanje režimu bilo vrlo važno. Naime, pokazalo se da Primorsko-krajiška oblast zbog loših financija, ne može izraditi svoj proračun jer nije izrađen državni proračun, a račun da će se oblasni proračun, izraditi prirezom na državni porez nije realan jer je narod u krizi. Hanžeković je kao veliki župan obavijestio skupštinare da je Ministarski savjet prihvatio *Uredbu o otkupu javnih radnji kao namet na državni porez, Uredbu o obvezatnom osiguranju protiv tuče, Uredbu o plaći članova Oblasnog odbora, Uredbu o Oblasnom činovništvu*. No, Skupština je pokazala da postoje veliki problemi. Josip Kolaković podnio je hitnu interpelaciju tražeći da se Učiteljska škola u Gospiću ne zatvori, jer je to jedina škola te vrste od Karlovca do Šibenika, te da je tom školom Lika prvi put dobila mogućnost da obrazuje učitelje prema svojim potrebama i posebnostima, te da je održati tu školu prijeko potrebno radi uzdizanja Like. Prijedlog su jednoglasno prihvatili svi oblasni zastupnici, ali je škola ipak ukinuta. Jednoglasno je prihvaćen i prijedlog Zrnca i Sertića da država plaća čišćenje snježnih zapuha preko Kapela i Vratnika, a ne da narod to radi besplatno kao u doba Vojne krajine, kada se kulučilo. Skupštinare je zaprepastila molba oblasnog zastupnika, ujedno predsjednika HSS-ove kotarske senjske organizacije Franje M. Okroše, za pomoć stanovnicima Sv. Jurja, Jablanca i Karlobaga kojima prijeti smrt od gladi, pri čemu je iznio konkretne primjere.⁴² Svi su se stranački klubovi složili da treba tražiti bolju suradnju

40 Čl. 82 Financijskog zakona za 1927/1928. određeno je da općinski nameti na banke, gostionice, najamne kućarine i mesare ne može biti veći od 200 %, a ovakvo nizak prirez ne pribavlja općinskoj upravi dovoljno novca (NV, 93, 5. XI. 1927., 4. - T. Općinska samouprava. Pismo iz Gospića 2. XI. 1927.

41 NV, 96, 9. XI 1927., 1. - Krajačev govor o porezu. Taj je govor bio izražen na osnovi statističkog materijala i izazvao je oštre diskusije u Financijskom odboru Narodne skupštine, koji je treba izraditi proračun za 1928. godinu.

42 Dr. Ivan Krajač je ovaj problem prosljedio Ministarstvu socijalne politike Andrije Gosara, tražeći da se za ova mjesta ali i za Gospić dodijeli 500.000 dinara. (NV, 99, 12. XI. 1927., 5. - Zahtjev dr. Krajača. On je o tom govorio i u Narodnoj skupštini 11. XI. 1927. (NV, 101, 15. XI. 1927., 1 i 3.

između Oblasnog odbora i državnih vlasti kako bi "...narod osjetio korisnost i blagodat te suradnje", jer narod još uvijek ne vidi napredak i boljitak.⁴³ Od zaključaka i papira do realizacije uvijek je dug i trnovit put.

Problem gladi i pomaganja narodu iznijeli su narodni zastupnici kluba SDK-a i u Narodnoj skupštini 9. studenog 1927. godine tražili da se predmet riješi po hitnom postupku. Ministar agrarne reforme Svetozar Stanković to je odbio želeći osigurati prodaju tržnih viškova državi za potrebe gladnih krajeva užoj Srbiji i Vojvodini, izostavljajući prečanske krajeve. Stjepan Radić je pojačao napetost u Parlamentu predlažući donošenje *Zakona o proširenju nadležnosti oblasnih samouprava*. Na to su velikim nezadovoljstvom reagirali radikali. Jedino je dr. Milan Kostić u ime SDS-a izjavio kako smatra da je Radićev prijedlog važan te da je do sada samo Ministarstvo zdravstva pod utjecajem Andrije Štampara predalo zdravstvene oblasti samoupravama što se pokazalo dobrim potezom. Međutim, radikali ne žele iz ruku ispustiti koku koja im nese zlatna jaja. Prema Radićevu prijedlogu, samouprave bi financijski morale biti posve samostalne i njihov rad ne bi smio ovisiti o potvrdi viših vlasti. Radić je istaknuo: "Ova osnova o proširenju oblasne samouprave, te o njezinom financiranju sačinjava s predlogom o prehrani naroda i ublaženju gospodarske krize, te sa prešnim predlogom o izjednačenju poreza jednu cjelinu, pa se ima smatrati aktuelnim programom, s kojim HSS sa svojim saveznicima stupa samo u takovu vladinu kombinaciju, koja bi dala ozbiljne garancije da će ovaj aktuelni program HSS prihvatiti i provesti."⁴⁴ Seljačko-demokratska koalicija izradila je i Rezoluciju s tim sadržajem, pa se politička javnost uzburkala do usijanja upravo zbog samouprava koje su osnovane ali se nisu mogle funkcionirati, jer je vlast kočila njihovo djelovanje ne dajući im sredstva za provedbu.⁴⁵

Ipak, pod velikim pritiskom zastupnika SDK-a neka ministarstva počela su prenositi poslove samoupravama. Ministarstvo narodnog zdravlja je odlučilo dodijeliti Primorsko-krajiškoj oblasti bolnice u Petrinji, Ogulinu, Gospiću, Gračacu, Dugoj Resi, Glini i Topuskom te kredit od 4,800.000 dinara. Od Ministarstva poljoprivrede i voda tre-

43 NV, 97, 10. XI. 1927., 6. i - K., Sa zasjedanja Primorsko-krajiške oblasti.

44 NV, 97, 10. XI. 1927., 8. - Današnja sjednica Narodne skupštine i posve samostalna samouprava.

45 NV, 98, 11. XI. 1927., 1-2. - Rezolucija i Hitni prijedlog Hrvatskog seljačkog kluba o djelokrugu oblasne samouprave. Značajno je da su se oba kluba obvezala da jedan bez drugoga neće ući ni u kakvu vladu, te da ni jedan od klubova ne može praviti nikakav posebni sporazum s drugim nekim klubom ili strankom.

balo je na Oblasni odbor prenijeti specijalne poljoprivredne škole u Petrinji⁴⁶ i Gospiću, te državni rasadnik (nekad *Pavlovac* Pavla Raucha) u Vinodolu i Crikvenici, te stočnu postaju u Mrzloj Vodi s ukupnim kreditom od 1,551.368 dinara. Od Ministarstva građevina trebalo je za cestu od 70 km Gospić - Karlobag - Gračac prenijeti kredit od 425.000 dinara, a od Ministarstva socijalne politike za dječji dom u Crikvenici trebalo je dobiti 199.670 dinara.⁴⁷ Opet se odugovlačilo s provedbom tih odluka, premda Krajač na sjednici Financijskog odbora u Beogradu sve oštrije kritizira gospodarsku politiku Vlade. Državne i privatne banke u Hrvatskoj ne žele surađivati sa Štedionicom Zagrebačke oblasti, a niti s Radićevom Selo-bankom. Tako HSS, koji se upustio u velike poslove, osjeća sve više nestašicu novca i kredita dok istodobno državni novčani zavodi, npr. Hipotekarna državna banka, Agrarna banka, Narodna banka, raspoložu velikim novčanim sredstvima koja monopoliziraju malobrojni politički moćnici i tako se bogate.⁴⁸

Glad nije bila jedina nevolja u Primorsko-krajiškoj oblasti. U selu Mesićima pokraj Lipica u blizini Brinja potpuno su izgorjela četiri doma Mesićevih, pa se Ante Pavlović, narodni zastupnik iz Križpolja, zauzeo da se obitelji pomogne iz državnog proračuna.⁴⁹ Sve je više staračkih domaćinstava, a od ukidanja Vojne krajine nisu se gradili ni novi krajiški domovi ako nije bilo iseljeničkih doznaka. U Karlovcu je djelovala ubožnica, a 1928. osnovana je i pučka kuhinja, koju je financirao grad. No, u cijeloj Lici nije bilo sličnih ustanova iako je posvuda bilo gladnih, bijednih, nezaposlenih i bolesnih pa i invalida iz vremena Prvoga svjetskog rata.⁵⁰ Ipak, nada u boljitak još je bila živa. Brkljačić je 4. prosinca 1927. brzjavom čestitao Stjepanu Radiću za njegov govor od 1. prosinca 1927. u kojem je izjavio da će se Hrvatska izgraditi odozdo, preko samouprava te da će djelovanje SDK-a Lici "donijeti veliku korist."⁵¹ Brkljačić na Staru godinu

46 Najava jačanja pozicije petrinjske Poljoprivredne škole privukla je i Slavka Kolaru, koji je odlučio prijeći granicu Save i preuzeti vodstvo te škole, gdje su ga dobro prihvatili i gdje je imao bolji stan i bolje uvjete rada. - (KOLAR, Mira, ing. Slavko Kolar i Petrinja 1929.-1939. godine. Petrinjski zbornik, 3, 2000, 93-115.)

47 NV, 105, 19. XI. 1927., 4. - Uredba o prenošenju poslova na oblasne samouprave. No, ovaj prijenos opet se otezao. Vlada je lako prenosila poslove i obaveze na samouprave, ali ne i novac.

48 KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira, Kako su srpski radikali postali finansijski gospodari monarhističke Jugoslavije ili put dr. Ljubomira Kosiera od Bjelovara do Berlina. Neobjavljen rukopis.

49 NV, 105, 19. XI. 1927., 5.

50 NV, 15, 19. I. 1928., 6. - Dr. M., Proračun grada Karlovca donesen 15. siječnja 1928.

51 NV, 118, 6. XII. 1927., 5. - Brzjav Brkljačića iz Gospića.

2
BROJ 4

NARODNI VAL

N. 2/3. 1. 28,
STRANA 8

Nova politička orijentacija Hrvata i Srba u prečanskim krajevima

Tanovac (Lika), 29. XII.

Ojećam dužnost upoznati izbornike Primorsko-krajiške oblasti sa zamatajem Seljačko-Demokratske Koalicije za sve prečanske krajeve, osobito za primorsko-krajišku oblast, u kojoj u ogromnom dijelu te oblasti žitu pomiješani Srbi i Hrvati.

U nepogode koje biju narovo ovog pasivnog kraja, bila je jedna velika neoprikladnost i to, što smo se međusobno gnojili i time još više otežavali i onako teški život našim sugrađanima.

Mi smo već na početku tog međusobnog trenja predviđali posljedice te svadje, koja je za sve nas prečane ne samo štetna, nego upravo ubitačna, jer dok se mi svadjamo, treći tu svadju na našu štetu iskorisćuje i tako *kao Američkima i Sovjetima*.

O tom se uvjerismo na obe strane sada, makar malo i kasno. Zato je cilj te nove političke orijentacije, složenim silama Hrvata i Srba kao i svih onih koji na teobozvanom prečanskom tlu žive, braniti i obraniti pravu slobodu narodu, ne dati se sve više materijalno izrabljivati, nego sebi pridržati sva prava, koja zasjecaju u život jednog naroda.

Da se to namože postići, našao je da među nama zaoluda samo posređenje, sloga i međusobno politovanje. Tu treba da prednjače zastupnici ne samo parlamenta, nego i oblasni skupštinari, osobito pak općinski odbornici, jednom riječi, sloga na svim linijama. Tek tako će protivnik osjetiti posljedice te i takove sloge.

Ova i ovakova sloga osobito treba da se vidi u našoj primorsko-krajiškoj oblasti, koja zbog nesloge često puta i na mnogim mjestima daje mogućnost pojedincima, srbijskim nitizicima (bolje radikalnim), da rade što hoće.

Sličnog nije učinio narod ni jedne zemlje, hotice zaručiti svu vlast nad sobom i svojim imetkom i dati drugima, pa bilo to i, srodnicima, da ga materijalno uništavaju. Braća nek ostanu braća, ali kesa neka je svakome svoja. Zato pamet u glavu i naručali se međusobnom snosljivosti te ne dopustiti više, da nas zbog nesloge drugi uništava.

I ako nemamo ništa proti tomu da svako žuje i ljubi svoj nacionalni osjetaj, te ali ljubavi ne smije biti šovinistička, da nas podstrekava, da za volju uništavanja onih koji s nama nacionalno nisu jedno, materijalno i inače uništavamo sami sebe. Za pri-

mjer nek vam služe narodi švicarske. Sudbina nas je složila u jednu cjelinu, a u toj cjelini jedni su nam i nedjeljni skupni interes i svim granama narodnog života.

Zato nakon svega što iskusismo i što nas je dozvalo k pameti, osjećamo svi potrebu međusobnog štovanja i ljubavi, koja će nas ojačati, da lakše uzmognemo odoljeti kušnjama i navalama ma odkud one dolazile, da tako potomstvu osiguramo sretniju i bolju budućnost.

Sa ovom misli dao Bog da stupimo u novu godinu, u kojoj ova tu misao tako učvrstimo, da se nikad više pokolebali ne budemo.

Stari djedovsk običaj, kad su Ivo i Jovo zajedno dijelili svako slo i dobro, valja da nanovo uspostavimo.

U to ime i sa tom željom slobodan sam zaželiti svima Srbima i Hrvatima osobito onima primorsko-krajiške oblasti sretnu novu godinu!

Karlo Brkljačić,
narodni zastupnik-seljak

MALI OGLASNIK

Uvrštenje oglasa do 20 riječi stoji Din. 12.—i svaka daljnja riječ stoji 50 para.

GOSTIONA MAKSIMIR

Pred perivojem Maksimirem predložena izvrsna vina i vlastelinska nadbiskupska vina, kao i dobru koštu, te domaće klobase. Svake nedjelje i blađana svira narodni tamburaški zbor. Osobita prilika cijenjenom općinstvu. Zimaka šetnja u prirodu, koja sada pruža neobičan čar, koji se može samo u zimi vidjeti. — Franjo Kuntić, Maksimirska c. 142. 100 VI-X

SVRATISTE KOVAC

Galeva 31.

Preporučam čiste i jelične sobe i gradjansku kuhinju i svim mojim mušterijama čestitani sretan Božić i Novu godinu. 105 IX-XV.

VINA ZA BOŽIČNE SVECE poznato je svima, da dingač, proleč, vino dalmatinsko i domaće uz jeti- ne cijene najbolja su kod MATE MIKOS, Vlasika ulica 92. 108 V-X.

POKUČTVO, dragocijenošću i raznu robu dobijete najjeftinije u DRAŽBOVAONICI Preradovičeva ulica 4. Stalna izložba otvorena dnevno. — Svake srijede javna dražba. 106 II.

GRADJEVNO I UMJETNO ORBTNA BRVARILJA

Tvornica štendjaka, radiona za željezne konstrukcije Franjo Rudman, prije Franjo Ambroš Preradovičeva ul. 23. Telefon 26-95. 80 IX-X.

VINO

prva vrst crno i bijelo dalmatinsko kao i domaće toči se i izlaze preko ulice, dostavja se u kuću. Sitalčarima, poput. Treba samo pokukati. Vlasika ulica br. 81. IX-X.

DROGERIJA «VESNA»

Mr. NIJOLA ŽUVIC,

Zagreb, Franjevačka ul. 20. Opskrbljen sa svim medicinskim, kosmetičkim te inim potrebšinama. 95 IV.

1927. upućuje pismo Ličanima iz svojeg doma u Trnovcu. U članku "Nova politička orijentacija Hrvata i Srba u prečanskim krajevima" hvali da su međusobne nesuglasice između Hrvata i Srba prestale i da je postignuta sloga HSS-a i SDS-a te da će se tom slogom ostvariti skupni interesi u svim granama narodnog života, a radikali neka rade što žele. Brkljačić piše: "...Nakon svega što iskusismo i što nas je dozvalo k pameti, osjećamo svi potrebu međusobnog štovanja i ljubavi, koja će nas ojačati, da lakše uzmognemo odoljeti kušnjama i navalama ma odkud one dolazile, da tako potomstvu osiguramo sretniju i bolju budućnost".⁵² Da su se ove želje i očekivanja barem ispunili! Međutim, već potkraj siječnja 1928. Brkljačić piše da je porez u Lici prevelik i da Ličani ne mogu živjeti od onoga što zarade u Lici, pa su upućeni na zaradu izvan rodnog kraja.

Međutim, nada nije nestala. Godina 1928. počela je optimistično zbog sloge Hrvata i Srba u Lici. Skupština Pri-

52 NV, 2, 3. I. 1928., 8. - BRKLJAČIĆ, Karlo, narodni zastupnik - seljak, Nova politička orijentacija Hrvata i Srba u prečanskim krajevima; NV, 20, 25. I. 1928., 2. - BRKLJAČIĆ, Karlo, Panika u Lici.

morsko-krajiške oblasti, koja je zasjedala od 3. do 5. siječnja 1928. prihvatila je proračun, jer je poslovanje 1927. vođeno sa 700.000 dinara, koje je ministar financija posudio Oblasti. Proračun za 1928. bio je utvrđen na 24,348.538 dinara i svi su se nadali da će se s tom svotom riješiti mnogi problemi te da će cijelo područje oživjeti. Lični rashodi trebali su iznositi 15% proračuna, investicije 6,340.000 ili 16%, a za materijalne izdatke i održavanje trebalo je 14,350.912 dinara ili 59% proračuna. Proračun se imao puniti 25% prirezom na izravni državni porez. Na vino i pivo plaćao se porez od jednog dinara, na rakiju dva, na likere tri a na alkohol četiri dinara po litri te se tako planiralo dobiti 4,500.000 dinara, uglavnom za popravak i gradnju škola, a dio za gradnju vodovoda i cisterni. Smatrajući da su učitelji potplaćeni, 80.000 dinara bilo je predviđeno za njihove plaće, a preuzete su i bolnice. Pri održavanju Skupštine ponovno se više puta spominjala sva bijeda stanovništva na ovome području, koje je bilo to vidljivije što su se postojeći uvjeti uspoređivali sa stanjem iz doba Vojne krajine, koje je gotovo proglašavano "zlatnim", iako je to bilo teško vrijeme kada je Krajišnik morao raditi zemlju i služiti cara u njegovim ratovima. Utvrđeno je da školu polazi tek 30% djece te da je škola premalo i da su slabo opremljene, a često u njima nema vode za piće. Zaključeno je da Učiteljska škola u Gospiću mora osposobljavati učitelje za gospodarski rad i da se ta škola mora održati, jer je prijeko potrebna narodu.⁵³

Objavljivanje proračuna uznemirilo je mnoge ljude i u Lici. Zarade su bile male, jer je agrarna kriza već 1926. zahvatila selo. Kredit na zemlju nije moguće dobiti, iako je osnovana Agrarna banka, koja je davala kredite po političkom ključu, a tu nisu ulazili članovi SDK-a. I zadružnih novčano-kreditnih institucija bilo je premalo i sve su oskudijevale u novcu, baš kao i seljaci i radnici. Zaraditi se moglo samo najtežim radom na sječi slavonskih šuma ili u rudnicima Bosne i Srbije, a čak je i takvog posla bilo malo. Naime, već su se počeli osjećati utjecaji velike svjetske krize, koja će 1929. uzdrmati svjetsko gospodarstvo i to kroz štednju na radnoj snazi i sirovinama.

Osim toga, poreze, pa i one za samoupravu, počeli su utjerivati žandari i Ličanima se činilo da se ubire harač kao u tursko doba.⁵⁴ I nade Karla Brkljačića brzo su nestajale pa on 17. veljače 1928. piše: "Ostane li državna uprava i dalje ovakova, ta i takova uprava nosit će odgovornost kao najgora

53 NV, 6, 8. I. 1928., 8., i 9, 12. I. 1928., 5. - P. S., Rad Primorsko-krajiške oblasne skupštine.

54 NV, 32, 8. II. 1928., 6. - ANIĆ, Juro, Saborsko kod Plaškog. Nekoliko riječi iz jednog zapuštenog sela.

uprava na svijetu, koja je svjesno uništavala svoj narod i svoju državu”.⁵⁵ Naime, Brkljačiću su osobno počeli dolaziti ljudi ili su mu pisali o strašnim uvjetima u mnogim dijelovima Like, osobito Primorju koje je pogodila suša. Piše da seoskim trgovcima dolaze čak bolje stojeći ljudi i mole nekoliko kilograma kukuruza ili brašna na kredit. Nedostaje sijena, a sjemenje za sjetvu žitarica ili krumpiri upotrijebljeni su za hranu. Brkljačić traži da država zaustavi dizanje cijena kukuruza. To narod u Lici i Primorju zaslužuje jer uporno čuva svoju grudu i ovaj dio Jadrana, odlazeći u svijet zaraditi da prehrani svoju obitelj u Lici i da državi plati porez – mislio je na iseljeničke doznake koje su postale glavni izvor egzistencije mnogih obitelji. Traži da država porezima i prirezima ubrana sredstva na ovom području tu i utroši za gradnju cesta i škola, opskrbu vodom i da se strogo nadzire potrošnja novca. Brkljačić ističe da ponašanje samoupravnih tijela na području Primorsko-krajiške oblasti karakterizira velika štednja na dnevnicama na koje se trošilo samo 3,5% oblasnog proračuna u općinama gdje upravlja SDK, za razliku od krajeva gdje vladaju radikali, gdje se na dnevnicu potroši i 15,3% proračuna.⁵⁶

Dolaskom proljeća seljaci su se ponovno počeli nadati boljitku. U Kaniži pokraj Gospića i u Trnovcu, gdje je živio Brkljačić, te u Novom, Brušanima i Bilaju počeli su se graditi zadružni seoski domovi, u kojima su se ljudi mogli okupljati radi dogovora i razgovora.⁵⁷ Hrvati i Srbi još uvijek vjeruju u SDK te se tako i ponašaju. U Smiljanu su Srbi i Hrvati zajedno podizali crkveno zvono bez kojega je crkva bila od Prvog svjetskog rata kada je skinuto kao ratna sirovina za izradu oružja. U Gospiću je narodni zastupnik SDS-a Dušan Ivančević održao Skupštinu, na kojoj je HSS predstavljao Ivan Murgić te gospićki načelnik Josip Kolaković. Gotovo svi Ličani vjeruju u bolje sutra te K(olaković) piše da se politika seljačko-demokratske koalicije sve više ukorjenjuje u narodu, koji se nada da će ova politika konačno uspostaviti red i ravnopravnost, ali da treba što prije pomoći narodu oko Karlobaga, koji doslovno umire od gladi.⁵⁸ Kolaković je nešto poslije pisao i o društvenom životu Gospića u kojem djeluje Pjevačko društvo “Hrvat”, planinarsko društvo, Kulturno društvo “Matija Gubec”, Dobrovoljno vatrogasno

55 NV, 43, 21. II. 1928., 3. - BRKLJAČIĆ, Karlo, Ne zaboravimo Liku i Primorje.

56 NV, 48, 26. II. 1928., 4. - Što pišu naše novine? (Preuzeto iz članka Adama Pribičevića u Srpskom kolu, 23. II. 1928.)

57 NV, 61, 13. III. 1928., 6. - K., Kulturni rad na selu u Lici. Pismo iz Gospića 9. III. 1928.

58 NV, 63, 15. III. 1928., 3. - P. S., Seljačko-demokratska koalicija u Lici. i NV, 66, 18. III. 1929., 3. - K. Iz kotarske organizacije Gospić.

društvo i Društvo "Napredak". Kolaković žali što se raspalo Hrvatsko gospodarsko društvo, ali je zanimljivo da ne spominje rad Hrvatskog radiše, koji je trebao voditi brigu o smještaju siromašne hrvatske djece u dobre obrte, kao što je činilo društvo Srpski privrednik sa srpskom djecom. S velikim žaljenjem Kolaković piše da se ukida Učiteljska škola u Gospiću usprkos prosvjedima Oblasne skupštine i oblasnih zastupnika.⁵⁹

Oblasni zastupnik Franjo Okroša iz Senja tražio je da se sastavi gospodarski program za Liku, jer živi u bijedi i vlada nezaposlenost.⁶⁰ Takav je program sastavio Ivan Krajač i do ožujka 1928. bio je doraden i objavljen. Nakon toga dogovoren je u Splitu 10. travnja 1928. sastanak SDK-a, zapravo sastanak predstavnika nekoliko oblasti, te su Primorsko-krajišku oblast zastupali Ante Budimirović; Zagrebačku dr. Drago Klepac, dr. Ivan Krajač, ing. August Košutić i dr. Juraj Krnjević; a Splitsku dr. Roko Stojanov, Malovčić, Ostojić, dr. Silvestar Giunio, Ivan Pervan i Mihaljević. Konferenciju je otvorio Stjepan Radić riječima da je u zemlji potpuno gospodarsko rasulo, da smo izgubili sva tržišta za narodne proizvode te da se narod mora sam organizirati odozgo. Predlaže sklapanje posebnog bilateralnog ugovora hrvatskih oblasti s Čehoslovačkom, zbog čega je Radić uskoro i otišao u Čehoslovačku. Ivan Krajač je ponovno iznio zajednički program svih hrvatskih i poluhrvatskih oblasti na području narodnog zdravlja, seljačkoga gospodarstva, socijalne pomoći, prosvjete, javnih radova, financija i administrativne uprave te turizma.⁶¹ Splitski sastanak bio je zapravo odgovor na propali sastanak od 10. travnja 1928. u Trgovačko-obrtničkoj komori u Zagrebu kada su Vukićevićevi ministri, koji su trebali dogovoriti dekoncentraciju uprave i podizanje privrede, odlučno napustiti Zagreb a da nisu doneseni nikakvi zaključci i tako su odgodili obvezu prepuštanja novaca za rad samoupravnih institucija samoupravi.⁶² Splitski sastanak nazvao je Milostislav Bartulica *drugim hrvatskim saborom*, istaknuo je važnost samofinanciranja hrvatskih oblasti kroz njihovo financijsko udruživanje preko središnje Oblasne štedionice i njenih podružnica koje su se trebale osnovati u svakoj od osam oblasti gdje je bilo Hrvata.⁶³ Teško je objasniti zašto je Primorsko-krajiška oblast poslala samo jednog predstavnika na splitski sastanak. Možda se počelo osjećati nezadovoljstvo ličkih oblasnih zastupnika

59 NV, 70, 23. III. 1928., 6. - K., Društveni život Gospića.

60 NV, 45, 23. II. 1928., 5. - Franjo Okroša.

61 NV, 85, 11. IV. 1928., 1 i 8.; NV, 86, 12. IV. 1928., 1 i 3.

62 NV, 85, 11. IV. 1928., 7.

63 NV, 87, 13. IV. 1928., 7. - BARTOLICA, Milostislav, II. hrvatski sabor.

jer su samouprave već postojale više od godinu dana, a stanje u Lici nije se znatnije poboljšalo, pogotovo zato što je suša 1927. većinu stanovništva ostavila bez dovoljno hrane preko zime, pa je narod u Lici u tom vremenu živio veoma teško. No, možda su slogu Hrvata i Srba počele narušavati sumnje u iskrenost njihova zajedničkog djelovanja, a mnogi su te sumlje i poticali. Smatrajući kako je najvažnije bolje povezati sjever i jug Hrvatske, Krajač je počeo veliku borbu za organiziranje autobusnog i avionskog prometa. Trebalo se izboriti za koncesije za autobusni promet u Primorsko-krajiškoj oblasti, koje je trebalo dobiti poduzeće TAPRED i Udruženje hrvatskih invalida, a s time u vezi postavljalo se i pitanje dobre primorske ceste na potezu Sušak - Senj - Karlobag.⁶⁴ Zaredale su se skupštine HSS-a; onu u Brinju sazvao je Anton Mesić 15. travnja, u Senju Franjo Šojat 21. travnja te Ante Pavlović iz Križpolja po široj okolici tih dana.⁶⁵

Skupština Primorsko-krajiške oblasti. ponovno se sastala 25. lipnja 1928. Na prijedlog zastupnika SDK-a iz Gračaca Mile Stojsavljevića za potpredsjednika Skupštine izabran je gospički gradonačelnik Josip Kolaković iz HSS-a, budući da je sušački novinar Banić odbio tu funkciju. Na Skupštini je razmotreno pitanje kredita jer je nakon propasti Banke i štedionice za Primorje 1926. cijeli kraj ostao bez prave novčarske ustanove. Raspravljalo se također o izgradnji škola, a na dnevnom redu je bila i vodoopskrba nekih mjesta. Donesena je Rezolucija protiv izglasavanja Nettunskih konvencija u Narodnoj skupštini, kojima bi talijanski državljani uživali povlastice na području Jugoslavije.⁶⁶

Međutim, to je bila zadnja Skupština Primorsko-krajiške oblasti prije atentata na zastupnike HSS-a u Narodnoj skupštini. Nakon atentata organizirani su u cijeloj zemlji prosvjedi, a u Karlovcu su oblasni i gradski zastupnici sudjelovali na žalobnoj skupštini.⁶⁷ U Senju je objavljena narodna žalost a u hotelu "Nehaj" održana je komemoracija, pa je 18. lipnja 1928. žalobna povorka prošla gradom, a 17. lipnja

64 NV, 96, 24. IV. 1928. 4. - Autobusni promet u Primorsko-krajiškoj oblasti; NV, 115, 17. V. 1928., 7. - Primorska cesta. Ponovno se javlja ideja o potrebi izgradnje željeznica Senj - Bihać (NV, 90, 17. IV. 1928., 5. - Brinje i njegova okolina).

65 NV, 105, 5. V. 1928., 5. - Dopis Ante Pavlovića iz Križpolja.

66 NV, 130, 6. VI. 1928., 8. - K. Intenzivan rad Primorsko-krajiške skupštine. Protivljenje Nettunskim konvencijama uznemirio je cijelu zemlju jer su mnogi bili protiv davanja strancima onog što domaći ne uživaju, pogotovo jer su mnogi autonomaši počeli uzimati talijansko državljanstvo. No, Nettunske konvencije su odobrene u Narodnoj skupštini u drugoj polovici 1928. godine.

67 NV, 147, 27. VI. 1928., 3. - MOĆNAJ, Velimir, Veličanstvena žalobna manifestacija u Karlovcu na vježbalištu Hrvatskog sokola.

održana je i misa zadušnica.⁶⁸ U ime SDK-a Korenice predsjednik Lukić i tajnik Prica uputili su sažalnicu obiteljima Pavla Radića i Đure Basaričeka.⁶⁹ Organiziranje takvih skupova predvodili su članovi HSS-a, dok su mnogi Srbi bili zbunjeni.⁷⁰ Osjećajući da slabi zanimanje za ono za što se zauzima, a osobito za uspostavu interesne cjeline od sjevera do juga Hrvatske, Stjepan Radić je, iako teško bolestan, 23. srpnja u svojoj kući održao sastanak s predstavnicima Primorsko-krajiške oblasti. Obećao im je da će s cijelim svojim tehničkim aparatom pomoći gradnju važnijih putova od Ogulina do Novoga, čime bi se otvorio strateški put od Zagreba do mora, kao i gradnju važne turističke ceste od Karlovca do Plitvičkih jezera.⁷¹ Međutim, smrt je 8. kolovoza 1928. pokosila i Stjepana Radića, a na čelo stranke došao je dr. Vladko Maček.

Zadnjih dana pred Radićevu smrt zavlada je šutnja pred buru. U drugoj polovici srpnja počeli su bez razloga kasniti vlakovi na ličkoj pruži zbog pojačane kontrole putnika, a u dva dana bilo je i do tri sudara vlakova (Unešić, Solin, Gomilica). Ovakvo stanje u željezničkom prometu vjerojatno je stvoreno namjerno kako bi se spriječila putovanja članova SDK-a na prosvjedne skupove protiv radikala.⁷²

Naslućujući velike promjene, SDK je 1. kolovoza 1928. objavio Rezoluciju nakon što je u Beogradu kralj skinuo Vukićevićevu i uspostavio Korošćevu vladu, u kojoj nije bilo predstavnika SDK-a. Sutradan je u sabornici u Zagrebu održana sjednica kluba SDK-a na kojoj je Svetozar Pribićević preuzeo dotadašnju ulogu Stjepana Radića da održava i podupire slogu Srba i Hrvata.⁷³ Sjednica je izabrala Akcijski odbor od 25 članova, koji su u slučaju najkritičnije situacije trebali preuzeti ulogu hrvatske Vlade. Među članovima su bili dr. Ivan Krajač, Ante Pavlović, dr. Srdjan Budisavljević, dr. Milan Metikoš iz Primorsko-krajiške oblasti. Ta oblast je, dakle, bila zastupana, ali je samo Ante Pavlović bio njezin zastupnik.

Na drugoj strani veliki župan Kučić ponašao se kao da se ništa ne događa. Organizirao je proslavu 35. godišnjice

68 NV, 153, 5. VII. 1928., 5. - ŠOJAT, Franjo, tajnik Kotar. organizacije HSS-a, Narodna žalost u Senju.

69 NV, 153, 5. VII. 1928., 8. - SDK Korenica.

70 U Beogradu je klub SDK-a organizirao zadušnice u katoličkoj crkvi pod vodstvom župnika Wagnera tek početkom srpnja. (NV, 153, 5. VII. 1928., 1.)

71 NV, 169, 24. VII. 1928., 1. - Sastanak u stanu Stjepana Radića.

72 NV, 166, 20. VII. 1928., 3. - BAČINIĆ, Rude, Propadanje ličke pruge.; NV, 167, 21, VII. 1928. 3. - Stanje na ličkoj pruži sve gore.

73 NV, 177, 2. VIII. 1928., 2. - Rezolucija SDK-a; NV, 179, 4. VIII. 1928., 3. - Današnja sjednica kluba SDK-a.

rada Društva za uređenje Plitvičkih jezera. Objavljen je i *Vođič* te su opisani svi radovi na uređenju jezera kao turističkog odredišta od 1893. do 1928., a najavljeno je i objavljivanje Franičeve knjige o Plitvičkim jezerima⁷⁴

Smrt Stjepana Radića 8. kolovoza 1928. bila je za većinu ljudi u Hrvatskoj neočekivana, jer se u lipnju i još u srpnju pisalo o ozdravljenju vođe HSS-a, a sada je odjedanput objavljeno da je umro. U cijeloj Hrvatskoj ponovile su se akcije iz lipnja, pa je Marija Jurić Zagorka napisala esej u kojem kaže da noć leži nad Zagrebom kao nadgrobni kamen.⁷⁵ Klub SDK-a odmah je objavio proglas i u Sabornici je 11. kolovoza održana žalobna sjednica, a onda i komemoracija zagrebačke Oblasne skupštine 12. kolovoza.

Na području Primorsko-krajiške oblasti u žalovanje se najviše uključio Gospić. Načelnik Josip Kolaković poveo je izaslanstvo od 50 ljudi u Zagreb na pokop Stjepana Radića, a taj dan u Gospiću su izvještene crne zastave. Izaslanstvo je na grob položilo vijenac s natpisom "Velikom učitelju, gospićki Hrvati i Srbi." U pogrebnoj povorci vijenac su nosila tri seljaka.⁷⁶

Treće razdoblje:

od smrti Stjepana Radića do raspusta Oblasnog odbora i Skupštine

Iako su i Hrvati i Srbi u samoupravi isticali da je atentat u Narodnoj skupštini počinio radikal Puniša Račić te da to ubojstvo ne treba utjecati na rad teškom mukom stvorene sloge Hrvata i Srba u SDK-u, ipak su smrt dr. Pavla Radića, koji je jedno vrijeme radio i u Brinju, te dr. Đure Basaričeka, kojega su mnogi poznavali i cijenili kao voditelja socijalne politike, poremetila te odnose.⁷⁷ Smrću Stjepana Radića svakim danom bilo je sve manje povjerenja između Hrvata i Srba, a djelovanje huškača, radikala, komunista i nezadovoljnika raspirivalo je predrevolucionarno ozračje u zemlji. O tome su počeli pisati i strani listovi. No, još uvijek je bilo mnogo onih koji su inzistirali na čvrstoj slozi.

Zbog takve situacije, policija je bila u stanju pripravnosti. I u Lici su žandari počeli uredovati, pa su popisani

74 NV, 183, 9 VIII. 1928. - Radnje na Plitvičkim jezerima.

75 NV, 184, 10. VIII. 1928. , 3. - ZAGORKA, Posred tame ...

76 NV, 190, 18. VIII. 1928. 8. - K(OLAKOVIĆ), Sva Lika u dubokoj žalosti.

77 KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira, Đuro Basariček. Socijalno i političko djelovanje, ĐURO BASARIČEK. Posebna edicija Ljetopisa socijalnog rada Studijskog centra Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb 2008.

Ličani koji su otišli na Radićev pokop.⁷⁸ Karlo Brkljačić je za 2. rujna sazvao u Gospiću sjednicu kotarske organizacije HSS-a.⁷⁹ Onda je s Pavlovićem počeo organizirati skupštine HSS-a po cijeloj Lici, pa je jedna održana u Sincu a druga u Lešću.⁸⁰ I u Senju je održana svečana zadušnica, a u hotelu "Nehaj" svečana komemoracija za Stjepana Radića na kojoj je govorio Franjo Krajač, predsjednik kotarske organizacije HSS-a u Senju.⁸¹ Govorio je i Ivan Krajač koji je pokušao objasniti uzrok sukobljavanja SDK-a s beogradskim radikalima. Napisao je: "Borba je to jadranskog geopolitičkog područja i njegovog pučanstva, složnih Hrvata i Srba, za slobodu razvoja kakvo diktira njihovo biće i njegov geografski položaj i konfiguracija, a za najosnovnije uslove života i razvoja, borba protiv eksploatacije, borba protiv gladi, borba da to područje ne bude kusur kojim se podmirivaju ljudi računni, borba da ono bude ravnopravno drugim dijelovima države, pod vlastitom upravom prema vlastitim interesima u kompromisu sa cjelinom i da samo disponira sa svojim sredstvima i svojim kulturnim razvojem".⁸² Ovaj članak, pisan uglavnom za stanovništvo Primorsko-krajliške oblasti, nije smirio narod, pogotovo zato što se sada HSS-ovci ponovno sastaju odvojeno od članova SDS-a, pa se moglo pretpostaviti da je izrečena i neka ružna riječ o Srbima, a neki su se prisjetili Pribićevićeve uloge u službi Beograda prvih godina poslije Prvog svjetskog rata i njegova neprijateljskog odnosa prema S. Radiću. Zamrle strasti su oživjele i iz dana u dan situacija je bila sve teža. Tako je 30. kolovoza 1928. u maloj dvorani sabornice u Zagrebu održana sjednica narodnog zastupstva SDK-a, a na nju su došli Ante Pavlović iz Brinja i prof. Hećimović iz Ogulina.⁸³ Drugi dan se sastao Poslovni odbor SDK-a te su nazočni obaviješteni da je Vojna komanda u Zagrebu dobila dozvolu da se u slučaju napada mogu braniti i vatrenim oružjem. Zaključeno je da treba smiriti narod, jer prijeti krvoproliće.⁸⁴ Budući da su upravo s područja Like počeli stizati uznemirujući glasovi, Odbor Zagrebačke oblasti dodijelio je 31. kolovoza 1928.

78 NV, 191, 19. VIII. 1928., 3. - U Lici Korošćevići žandari ureduju!

79 NV, 194, 23. VIII. 1928., 4. - Sjednica kotarske organizacije HSS-a u Gospiću.

80 NV, 196, 25. VIII. 1928., 3 - BRKLJAČIĆ, Karlo, Sastanci HSS-a u Lici.

81 NV, 208., 8. IX. 1928., 7. - Senj - ŠOJAT, Franjo, Svečane zadušnice.

82 NV, 195, 24. VIII. 1928., 3. - KRAJAČ, Ivan, U čemu leži korijen problema?

83 NV, 2j01, 31. VIII. 1928. - Izvještaj za sjednicu narodnog zastupstva seljačko-demokratske koalicije.

84 NV, 202, 1. IX. 1928. - Zaključci poslovnog odbora SDK-a.

godine 42.000 dinara beskamatnog zajma ribarima u Karlobagu za kupnju ribarskog alata. Time je ispunjeno nešto od obećanja Stjepana Radića da će zagrebački Oblasni odbor pomagati narodu u Lici i Primorju.⁸⁵

Međutim, 5. rujna 1928. u sabornici u Zagrebu dr. Maček, koji je preuzeo sve agende Stjepana Radića, i Svetozar Pribićević nisu govorili umirujuće. Izjavili su da je u državi stvoreno stanje nejednakosti i da je izaslanstvo koje vodi Vojin Marinković na sjednicu Lige naroda u Ženevu sastavljeno isključivo od Srbijanaca, a da je Hrvatska i Slavonija zastupana samo s jednim zamjenikom, te da Srbi izvan Srbije u izaslanstvu uopće nisu zastupljeni. Nazočni su iskazivali nezadovoljstvo.⁸⁶ Umjesto smirivanja zbog krive procjene, nadajući se većoj slobodi a ne diktaturi, vodstvo SDK-a nastupilo je vrlo oštro i radikalno prema Beogradu, pa i vodstvo SDK-a drži skupštine na Kordunu i u Vojniću govoreći da se država treba prestrukturirati. Mnogi ljudi su u očekivanju velikih političkih promjena prestali plaćati porez, što su porezne vlasti protumačile kao potpuno otkazivanje poslušnosti naroda u Hrvatskoj.⁸⁷ Beograd uzvraća istom mjerom pojačavajući žandarmeriju i jačajući policiju. Beogradski radikali su ubrzo zaključili da treba uništiti samouprave kao žarišta i središta nezadovoljstva te su isticali da one poskupljuju državnu upravu i preskupe su za siromašan jugoslavenski narod. Počelo se u Beogradu govoriti o amputaciji, jer da se s Hrvatima ne može. Rječnik međusobne komunikacije Zagreba i Beograda postaje sve oštrij i grublji. O Lici se u tom razdoblju malo piše. Našla sam samo jednu vijest - da su željezničke postaje na Ličkoj pruzi ostale bez vode za vlakove, koja se nije dopremila do rezervoara vode zbog nestašice benzina, te je najavljeno zaustavljanje željezničkog prometa kroz Liku, odnosno na liniji Zagreb - Split.⁸⁸

U rujnu se pokušalo reorganizirati HSS-ovske organizacije u Lici. Tako je u Otočcu za predsjednika kotarske organizacije izabran Mijo Dasović, za potpredsjednika Luka Matašić, a za blagajnika Jure Grčević, dok je tajnik ostao Franjo Šnidaršić. Na tom su sastanku bili i oblasni zastupnici Ivan Dujmović i Jure Grčević, a narodni poslanik Ante Pavlović, koji je bio dobro obaviještena jer

85 NV, 202, 1. IX. 1928., 3. k- Sa sjednice Oblasnog odbora 31. VIII. 1928. u Zagrebu.

86 NV, 206, 6. IX. 1928., 1. - Optužba SDK-a pred cijelim svijetom.

87 NV, 209, 11. IX. 1928., 4. - Triumfalne skupštine seljačko-demokratske koalicije na Kordunu.

88 NV, 211, 13. IX. 1928., - Pred katastrofom u Lici.; NV.

je često boravio u Zagrebu, pokušao je objasniti položaj SDK-a.⁸⁹ Vodstvo HSS-a promijenjeno je i u Senju, gdje na čelo mjesne organizacije dolazi dr. Nikola Zdunić, gradski liječnik, a tajnik je Franjo Šojat.⁹⁰ Na vrhu SDK-a Svetozar Pribičević i dalje izjavljuje novinarima da SDS iskreno surađuje s HSS-om *...bez ikakvih skrivenih misli i planova.*⁹¹ No, jedanput pokrenuto nepovjerenje nije se više moglo zaustaviti. Ono buja zbog općeg gospodarskog stanja u cijeloj Hrvatskoj, a najprije to postaje uočljivo u Primorsko-krajiškoj oblasti. Ravnoteža s mukom izgrađena u jesen 1927. počinje se urušavati, a najveće znakove pokazuju posve hrvatska ili posve srpska sela, koja i ne uviđaju korist od srpsko-hrvatske sloge. U tim sredinama trebalo je stalno podsjećati na dogovor Radića i Pribičevića i na vrijednosti SDK-a. No, za takav rad nedostajalo je snage, pa se ravnoteža održavala samo u nekim mjestima. U Gospiću je veličanstvena komemoracija Stjepanu Radiću bila 2. rujna 1928., i na njoj su govorili župnik Polić i paroh Ilić, a prikazan je i film o veličanstvenom pokopu Stjepana Radića, kada je Zagreb bio prepun ljudi koji su na zadnji počinak došli ispratiti seljačkog vođu. Sastanak je otvorio predsjednik Mjesne organizacije Gospića Murković, a onda je u ime Mjesne i Okružne organizacije SDS-a govorio dr. Petar Zec, a za HSS Karlo Brkljačić.⁹² Stjepan Šarić vodio je “žalobni sastanak” u Lovincu krajem rujna, i ondje se govorilo o vrlo zamršenim odnosima između Beograda i Zagreba.⁹³ Vodstvo SDK-a zna da treba stalno održavati i podupirati misao o korisnosti SDK-a jer je ta koalicija stvorila savez i izradila planove koje je trebalo organizirati. Radi učvršćenja sporazuma 28. rujna 1928., održana je u Zagrebu velika gospodarska konferencija. Na njoj su vođe SDK-a ponovno govorili o programu iz travnja 1928., koji treba ostvariti usprkos pokušaju radikalne Vlade u Beogradu da prekine dotok novca za rad ustanova koje su prenesene pod ovlast samouprava. U jedanaest točaka Josip Predavec, koji je preuzeo vodstvo Odbora Zagrebačke oblasti, ponovno je iznio gospodarski i socijalni program oblasnih samouprava s hrvatskim stanovništvom, ali je također otvoreno rekao da mu je krajnji cilj gospo-

89 NV, 213, 15. IX. 1928., 4. - Kotarska organizacija HSS-a u Otočcu 9. IX.; NV, 214, 16. IX. 1928., 3. - Otočac.

90 NV, 240, 17. X. 1928., 4. - ŠOJAT, Franjo, Sastanak kotarske organizacije HSS-a za Senj 7. X. 1928. Za podpredjednika je izabran gostioničar Matija Muguš, za blagajnika Karlo Mladineo, a član Uprave bio je Stjepan Glavičić.

91 NV, 217, 20. IX. 1928., 2.- Izjava Svetozara Pribičevića.

92 NV, 222, 26. IX. 1928., 5. - K., Veličanstvena komemoracija u Gospiću.

93 NV, 219, 22. IX. 1928., 5.

darska i financijska neovisnost Hrvatske. Na toj konferenciji Primorsko-krajišku oblast zastupao je Gjuro Kopač, koji je u Oblasnom odboru bio zadužen za poljoprivredu te Milan Kajin, koji se bavio zadružnom organizacijom.⁹⁴ Samouvjerenost Josipa Predavca u uspjeh iznesenog programa nije bila politički realna i planu je više štetila nego koristila. Naime, vlada u Beogradu počela se pripremati na ukidanje samouprava i Ustava te za uvođenje diktature. To Predavec, Maček, Krajač, a ni Pribičević nisu očekivali misleći da je demokracija u zemlji čvrsto ukorijenjena i da se ne može dogoditi da vlast ukine Vidovdanski ustav te prava i slobode koji su njime zajamčeni. Ipak, krvavi događaji u Beču gdje je Vlada ugušila pokušaj Hitlerovih pristaša i nacionalsocijalista da preuzmu vlast, dali su naslutiti da Europa ulazi u velike političke promjene te da demokratske metode zamjenjuju teror i ubojstva. Maček, Predavec i Pribičević kao da sve to ne vide. Ponašaju se tvrdo, čvrsto vjerujući da će kralj Aleksander odustati od centralizirane države, te da će SDK stvoriti gospodarsku cjelinu od Srijema do Jadrana, odnosno vrstu banovine s posebnom autonomijom, iako se ta riječ u pregovorima s regentom nije spominjala. Krajač je otišao najdalje u objašnjenju toga što koalicija želi. On navodi da je to borba za osnovne uvjete života, borba protiv gladi, borba da narodi na ovim prostorima sami raspolazu svojim sredstvima i upravljaju svojim kulturnim razvojem. Krajač ponosno navodi velike uspjehe oblasnih samouprava u Hrvatskoj te ističe da je Hrvatska nesumnjivo konstruktivni čimbenik u Europi te da gradi ceste i željezničke pruge, podiže škole i luke, da stvaranjem ekonomske srednje Europe osigurava svjetski mir, a da u tome surađuje čak 10 oblasti u Jugoslaviji, koje su se okupile na spomenutoj konferenciji u maloj saborskoj dvorani u Zagrebu.⁹⁵

Ovaj članak očito nije bio po volji beogradskoj Vladi i ona je krenula u akciju. Dopustila je da se konferencija završi 1. listopada 1928., a onda je počela radikalno plijeniti tisak SDK-a, i hrvatske i srpske novine. Poneki brojevi *Narodnog vala* objavljuju se ponovno i tri puta, pri čemu redakcija pod uredništvom Krešimira Devčića i M. Bartulice gubi velik novac, pa su se skupljali prilozi za nastavak izlaza lista. Od 1. studenog situacija u Hrvatskoj može se nazvati "izvanrednom". Iako ne postoji dokument ko-

94 NV, 224, 28. IX. 1928., 2. i 225, 29. IX. 1928., 2. i 4. - Velika gospodarska konferencija u Zagrebu 28. IX. 1928. Predavec je nabrojio sve oblasti koje su se uključile u ovu suradnju te je izjavio da nisu pozvali oblasti iz Slovenije i Vojvodine "jer je izostala kooperacija".

95 NV, 227, 2. X. 1928., 1. - Primorska Hrvatska pred Europom.

jim bi kralj proglasio takvo stanje, ipak svi znaju i osjećaju da će se nešto dogoditi. Uhićen je Josip Broz Tito i osuđen poslije u bombaškoj aferi na pet godina robije. Prividno je sve u redu. U sabornici se još 20. listopada održava treća sjednica SDK-a, na kojoj govore, osim Š. Pribičevića, Metikoš, Klarić i Brkljačić te je dogovoren zajednički istup na Skupštini u Sisku 21. listopada. Ondje je došlo više od 60.000 ljudi sa svih strana, 2000 konjanika, a vijorilo se oko 600 hrvatskih i srpskih zastava, a Pribičević i Maček i dalje su pozivali narod da bude složan i čvrst.⁹⁶ Tom je prigodom u Sisku organizirana velika izložba narodnih rukotvorina kao odgovor na palež zbirke etnografskih vrijednosti u Seljačkom domu u Zagrebu, neposredno nakon smrti Stjepana Radića, što je trebala biti osnova novog Seljačkog muzeja. Skupština u Sisku je svakako bila pozitivna. Zaustavila je proces koji je počeo u Cetingradu 7. listopada 1928. na Skupštini SDK-a kada je poslije govora Grgura Hećimovića član SDS-a Srdjan Budisavljević spriječen da govori zbog tučnjave koju su izazvali radikali iz Cazina.⁹⁷ Bilo je očito da vlasti više neće tolerirati slogu HSS-a i SDS-a, odnosno rad SDK-a, i da su radikali raspolažući vojnom i policijskom silom, odlučili preuzeti svu vlast, a narodu oduzeti demokratske i Ustavom zajamčene metode ponašanja.

Međutim, na području Primorsko-krajiške oblasti ovaj proces nema tako buran tok i očito upravo jezgra SDK-a na ovom području ulijeva nadu sve više ugroženom Odboru Zagrebačke oblasne skupštine da se ono što je počelo u Zagrebu može provoditi i preko Oblasnog odbora u Osijeku, ili Oblasnog odbora u Karlovcu. Zagrebački odbor daje novac za izgradnju planinarske kuća na Rožanskim vrhovima i uređenje ceste od Jablanca do Štirovače na srednjem Velebitu, koje je područje trebalo urediti kao gorsko ljetovalište.⁹⁸ Isto tako, na prijedlog Ivana Krajača zagrebački Oblasni odbor dao je 1500 dinara za popravak krova gotske kapele na frankopanskom gradu Sokolcu kod Brinja.⁹⁹ Zahtjev vodstva HSS-a da Liga naroda povede brigu o događanjima u Hrvatskoj, odnosno zahtjev Marije Radić da Sud u Hagu nadzire suđenje Puniši Račiću još uvijek se čine mogućima, iako od toga nije bilo ništa. Ve-

96 NV, 244, 21. X. 1928., 3. - Treća sjednica SDK-a; NV, 245, 23. X. 1928., 1-2. - Hrvatska je složna.

97 NV, 233, 9. X. 1928., 5. - HEĆIMOVIĆ, Grgur, Skupština u Cetingradu.; NV, 236, 12. X. 1928., 5. - O krvoproliću u Cetingradu.

98 NV, 229, 4. X. 1928., 6. - KRAJAČ, Ivan, Odsjek za turizam jadranskog područja.

99 NV, 243, j20. X. 1928., 4. - Sa sjednice Oblasnog odbora u Zagrebu.

liki svijet za probleme SDK-a nije mario niti ih je razumio, smatrajući da je jugoslavenska država idealno rješenje za držanje nemirnih i buntovnih naroda na njenim prostorima u pokornosti. Glavno da veliki nemaju problema s malima, a Francuzi i Englezi imali su veliko povjerenje u Karadorđeviće, smatrajući stvaranje jugoslavenske države svojim najvećim uspjehom.

Odbor Primorko-krajiške oblasti sve do kasne jeseni radi gotovo svaki dan, donosi važne odluke i raspodjeljuje novac koji pristiže na račun samouprave. Kad se pogleda u zapisnike, čini se da se radi kao i prije lipnja 1928. Ali, pažljivom promatraču neće promaknuti sitne devijacije prouzrokovane radikalima sklonog predsjednika Oblasnog odbora i Oblasne skupštine dr. Jurja Kučića¹⁰⁰, imenovanog za velikog župana Primorsko-krajiške oblasti 13. siječnja 1928. On je 18. veljače 1929. u istom svojstvu premješten u Osijek kako bi likvidirao poslovanje Osječke oblasti. U međuvremenu, suzdržanost Srba u Lici sklonih radikalima postaje sve manja te njihovo miješanje u sva zbivanja u Lici postaje sve izraženije. Time je i rad SDK-a bio sve teži i sve zazorniji.

U takvim uvjetima kralj je dopustio održavanje Trećeg zasjedanja oblasnih skupština u cijeloj zemlji. Većina oblasnih skupština je otvorila to zasjedanje 5. studenog poslijepodne, s time da je ujutro zaključeno Drugo zasjedanje čije se sjednice zbog atentata u Skupštini nisu sazivale gotovo pola godine, pa su oblasni odbori obavljali sve poslove.

Međutim, vodstvo SDK-a uzalud se nadalo da će dr. Ante Trumbić, koji je otputovao u inozemstvo na savjetovanje s najuglednijim političarima Zapadne Europe, naći izlaz iz sve teže situacije za Hrvate. Naime, i njegova Hrvatska seljačka federalistička stranka raspadala se te su u Hrvatskoj postojali SDK i radikali, kao dvije suprotstavljene strane koje ne mogu naći zajednički jezik. Istodobno je u Francusku otputovao kralj na konzultacije o eventualnom uvođenju diktature.

Na svim oblasnim skupštinama koje su se održavale u studenom 1928. mnogo se govorilo. I na skupštinama koje su bile pod utjecajem SDK-a mnogo se dogovorilo, izglašalo i riješilo, pa je čak donesen proračun za 1929. godinu, u kojem su bile predviđene brojne korisne akcije. No, nitko nije očekivao da je kraj samoupravama tako blizu. Skup-

100 Dr. Juraj Kučić (Sušak, 1878. - Zagreb, 1942?). Proveo je čitav radni vijek u službi suda, grada Bakra i kao veliki župan, te banski savjetnik. Umirovljen je 1940. odlukom bana Šubašića. (HDA, personalni dosje Banovine Hrvatske, br. 280).

ština Primorsko-krajiške oblasti počela je potvrdom novih oblasnih zastupnika, jer su mnogi zahvalili na zastupništvu (Juraj Mihalić, Ivo Orlić, Viktor Šime Brnaz te su izabrani zamjenici Mato Luketić i Jozo Sunarić). Želeći izbjeći očekivane nevolje na mjestu predsjednika Oblasne skupštine zahvalio se dr. Pero Zec, pa ga je na toj dužnosti zamijenio dr. Branko Kalember, odvjetnik iz Gospića. Ostavke su podnijeli i dotadašnji tajnici, pa su na njihova mjesta izabrani Grga Kombol i Adam Pepić. Oba kluba Skupštine Primorsko-krajiške oblasti, klub HSS-a i klub SDS-a složili "...su se velikom većinom s ovim promjenama". Istoga dana određeno je prvenstvo izradi proračuna za 1929. sa 28,601.006 dinara prihoda, dok su redoviti rashodi iznosili 25,099.369, a izvanredni 3,501.637 dinara. Ponovno je odbijeno uvođenje otkupa javnih radnji po stanovniku te zaključeno da prihodi oblasne samouprave trebaju potjecati od 50% prireza na državni porez. Dogovoreno je da se za poljoprivredu od prihvaćenog proračuna da 3,347.328 dinara, koja je svota uvećana za 500.000 dinara zbog gladi. Za građevinarstvo je prvotna svota od 10,044,205 dinara uvećana za 375.000. Svota za narodno zdravlje od 7,196.196 dinara uvećana je za 2,426.637 dinara, jer je na tom području trebalo financirati velik broj bolnica. Za prosvjetu je izdvojeno 2,048.000 dinara, ne računajući gradnju novih škola za koje je bila predviđena velika svota. Za obrt, trgovinu i industriju bilo je predviđeno samo 410.000 dinara, što pokazuje da je privreda na ovom području bila nerazvijena i da se uglavnom živjelo od poljoprivrede. Za socijalnu pomoć bilo je predviđeno 910.040 dinara.¹⁰¹ Skupštinarci su bili zadovoljni ovako sastavljenim proračunom znajući da je to maksimum koji se mogao pokriti приходima.

U takvim vremenima održana je zadnja lička Skupština SDK-a, u Gospiću 11. studenog 1928. Bila je dugo pripremana i dosta rano najavljena, jer je trebalo proslaviti i godišnjicu osnutka SDK-a, pa ta činjenica potvrđuje da je SDK nastalo zbog Like i Banije.¹⁰² Ova činjenica u historiografiji nije uočena. Dr. Vladka Mačka dočekali su u Gospiću Karlo Brkljačić, Grga Hećimović i gospićki gradonačelnik Kolaković te Ivica Murković, a Svetozar Pribičević stigao je nešto poslije. Narod je stizao iz Bilaja, Ribnika, Medara, Žabice, Lovinca, Udbine, Gračaca, Riječice, Rudopolja, Sv. Roka i Podlapca pješice i na konjima. Došao je

101 NV, 260, 10. XI. 1928., 6. - Otvaranje i rad Oblasne skupštine u Karlovcu 5. XI. 1928.

102 NC, 256, 6. XI. 1928., 7. - K(OLAKOVIĆ), Velika javna skupština SDK-a u Gospiću 11. XI. 1928.

i narod s one strane Velebita, iz Novigrada, Obrovca, Jese-nice, Pilišina i Zatona, a pješačili su gotovo 24 sata. Stigli su i Primorci iz Senja i Sv. Jurja, koji su dr. Mačeku predali kitu ružmarina. Kolima i pješice došli su ljudi iz Kaniže, Ličkog Novog, Osika Ličkog, Divosela, Perušića, Budaka, Kule, Klanca, G. i D. Pazarišta i Smiljana. Računa se da se u Gospiću skupilo oko 20.000 ljudi ispod 400 zastava, hrvatskih i srpskih i klicalo se SDK-u. Predsjednik oblasne organizacije SDK-a dr. Zec otvorio je Skupštinu i za njezina predsjednika predložio Karla Brkljačića iz HSS-a, te Grgu Hećimovića i Antu Pavlovića. Iz SDS-a u Predsjedništvo Skupštine ušli su Gjorgje Branković, dr. Josip Kolaković, dr. Dušan Ivančević i dr. Srdjan Budisavljević. Najveću pozornost izazvao je govor S. Pribičevića, koji je usprkos upozorenju kotarskog predstojnika Glavana da se govori u granicama zakona, rekao da su pozvali seljački narod u Vojvodini, Bosni, Makedoniji pa i Srbiji da pomogne srušiti tiraniju pod kojom seljački narod *pišti i izdiše pod teretom banaka*. Pribičević je rekao "Nadam se da će moji Ličani, koji su bili na sve četiri strane svijeta, da ti Ličani, ne će nasjesti ovoj običnoj, prostoj i praznoj gospodskoj laži tj. o ugroženosti srpstva". Govorio je i dr. Maček, koji je poslije otišao u Kanižu, gdje su seljaci izgradili seljački dom.¹⁰³ U Primorsko-krajiškoj oblasti održana je još jedna Skupština u vremenu kada to drugdje zbog terora više nije bilo moguće. To je bila Skupština u Slunju 13. prosinca 1928. na kojoj su govorili narodni poslanik Grga Hećimović i oblasni zastupnik Pero Vuković, zatim Mile Pavlič te tajnik HSS-a Mijo Mravunac.¹⁰⁴

Josip Predavec, koji je preuzeo zadaću koju je postavio Stjepan Radić oblastima, radi u tom vremenu kao da se ništa ne događa. On i njegovi najpouzdaniji ljudi odlaze u razne dijelove Hrvatske te članovima SDK-a i ostalima koji su ih htjeli slušati objašnjavaju što je krajnji cilj ujedinjavanja oblasti na gospodarskom, financijskom i kulturnom planu. Osobito je aktivan uoči i tijekom zasjedanja oblasnih skupština. Odlazi u Split gdje na gospodarskoj konferenciji Splićanima obećava izgradnju velike luke. Nakon toga u Dubrovniku i Mostaru nastoji potaknuti oblasne odbore da ustraju na programu Stjepana Radića. Među zadnjim postupcima zagrebačkog Oblasnog odbora bila je Skupština privrednika u zagrebačkom kinu Metropol 25.

103 NV, 262, 13, XI 1928, 1-2. - Lički Hrvati i Srbi stupaju složno u borbi za slobodu; NV, 267, 18. XI. 1928., 2-3 - Krešimir DEVČIĆ, Lik S. Radića gdje je iznio svoja sjećanja na Liku i prošlonedjelnu skupštinu. NV, 273, 25. XI. 1928. 5-6. - ŠTIGLIN, Gjuro, Ugodni dojmovi s puta na veliku skupštinu u Gospiću 11. XI. 1928.

104 NV, 285, 6. XII. 1928., 4. - Velebna skupština u Slunju.

studenog 1928., Predavec je održao predavanje i Sveučilišnoj organizaciji HSS-a 22. studenog 1928. o hrvatskoj banci i hrvatskoj privredi.¹⁰⁵ Nakon ukidanja zagrebačke Oblasne skupštine odlukom u studenom 1928. imenovanog velikog župana artiljerijskog pukovnika Vojina Maksimovića, oblasne skupštine i oblasni odbori izvan Zagreba nastavljaju raditi. No, više nema zagrebačkog centra koji je davao savjete i uredbe, pa se i rad tih oblasnih odbora pomalo usporava i postaje sve jasnije da je vlast prešla u protunapad. Činovništvo namješteno u uredu Odbora Primorsko-krajliške oblasti radi kao da se ništa ne događa, te po inerciji pišu isplatnice i uputnice za novac koji je postojao na računima Skupštine i Oblasnog odbora i do zadnjeg trena se ne odustaje od dogovorenih programa u građevinarstvu i na ostalim područjima. Prema Mačekovu savjetu članovi SDK-a odlučili su ne slaviti 1. prosinca, tj. dan ujedinjenja. Umjesto toga na katedrali u Zagrebu izvijesene su tri crne zastave s hrvatskim grbovima pa je u sukobu s žandarima ubijen Stanko Petrić.¹⁰⁶ U Zagrebu je uvedeno izvanzakonsko stanje, a skupštinarci su rastjerani zatvaranjem sabornice. Josip Predavec neoprezno izjavljuje da Hrvatska mora imati svoju vojsku, ali i da borba hrvatskog naroda ne smije ovisiti o tome hoće li ove jadne i tobožnje samouprave i dalje živjeti ili ne, nego se treba boriti svim raspoloživim sredstvima.¹⁰⁷ Drugim riječima, Predavec kao nasljednik Stjepana Radića na čelu Odbora Zagrebačke oblasne skupštine poziva na borbu, revoluciju i time je izazvao kraljev protunapad proglašenjem diktature 6. siječnja 1929. godine.

Istog dana kada je proglašena diktatura, objavljena su još tri zakona, među njima *Zakon o izmjeni Zakona o općinama i oblasnim samoupravama*, kojim su samouprave zapravo ukinute.¹⁰⁸ Ovo uvrštenje u primarne zabrane i hitne promjene pokazuje da je i samo proglašenje diktature bilo potaknuto željom da se samouprave ukinu, jer su svojim radom pokazivale da se Beograd ne ponaša u skladu s Ustavom, ravnopravnošću i željama naroda. Političari

105 Čitavo predavanje je objavljeno u NV, 272, 24. XI. 1928., 3. - Hrvatska narodna banka i hrvatska privreda.

106 NV, 292, 9. XII. 1928., 3. - Župan s mamuzama. Aluzija na pukovnika Vojina Maksimovića koji je imenovan za velikog župana Zagrebačke oblasti.

107 NV, 299, 14. XII. 1928., 1. - Hrvatska mora imati svoju vojsku. Velimir Pakaci izbacuje parolu da je časno za domovinu mrijeti i tisak je prepun vrlo oštih izjava članova HSS-a, ali i SDS-a koji se oslanjaju na parlamentarizam.

108 NV, 9, 8. I. 1929., 2. i 5.- Kraljev govor ministrima nove Vlade. Ukinuta općinska i oblasna samouprava.

SDK-a u Primorsko-krajiškoj oblasti ponovno očajnički mole pomoć, jer narod u Lici i Hrvatskom primorju ne može preživjeti bez uvoza hrane.¹⁰⁹ Brkljačić piše da su se u Gospiću pojavili komunistički leci koje je policija iskoristila za premetačine stanova nekih članova HSS-a.¹¹⁰

Postupci žandarmerije prema članovima HSS-a i SDS-a, tj. SDK-a postaju jednaki kao prema komunistima. Svi su izloženi teroru, zatvaranju i premetačinama. Kao uvijek kada jedna politika doživi poraz, tako se sada u Lici našlo mnogo onih koji sve glasnije osuđuju politiku Svetozara Pribičevića, koji ih je u sve uvukao. Mnogi Srbi javno govore da je Svetozar Pribičević izdao srpski narod i da je njegova internacija u Brusu opravdana. Narod ne reagira ni na progone HSS-ovaca. Mirno se prihvaćaju i brojna premještanja, čak otpuštanja SDK-u sklonih činovnika u državnoj, oblasnoj i općinskoj upravi, te su uskoro bili zaboravljeni pozitivni pomaci započeti u vrijeme rada samouprave u Primorsko-krajiškoj oblasti, kojoj je Lika bila središte. Teror vlasti, zabrana slobodnog tiska, ali također novi ljudi na vlasti i pri vlasti, koji nisu željeli društvene promjene uz stalnu prijetnju svjetskom krizom i na našem području, uz slom čitavog sustava omogućavaju stabilizaciju prilika pomoću diktature. Narod kao da je bio sit demokracije i slobode govora i kao da mu je odgovarala diktatura te zabrana štrajkova i tarifnih pokreta. Istodobno, nevolja stanovništva u Primorsko-krajiškoj oblasti postaje podjednaka onoj u Hercegovini za vrijeme suše. Usprkos cenzuri objavljen je u *Narodnom valu* polovicom siječnja 1929. članak "Glad u Primorsko-krajiškoj oblasti". Vjerojatno ga je napisao nekadašnji član Oblasnog odbora Milan Banić iz Sušaka, koji iz lista *Naša sloga* prenosi crnu sliku gospodarskog stanja na tom području. Anonimni autor piše da u Primorsko-krajiškoj oblasti nema velikih sela kao u Slavoniji, gdje svako selo ima školu, nego 4-5 sela imaju jednu školu do koje djeca moraju pješaćiti 5-8 kilometara, i ta djeca cijeli dan žive na komadu kruha. U mnogim mjestima škole su zatvorene, nema učitelja, zgrade su ruševne, nema drva. Svi učitelji od Senja do Karlobaga pobjegli su

109 NV, 289, 8. XII. 1928., 4. - Očajno stanje sada u Hrvatskom primorju i njegovoj neposrednoj blizini. Nema cesta, a one koje su se počele graditi treba nastaviti. Suša je uništila ljetinu. Kukuruz koji je stigao za podjelu u Otočac dijeli se po stranačkom ključu; NV, 319, 29. XII. 1928., 3. - Frane Smojver, predsjednik HSS-a u Cesarici. Pomor od gladi je neizbježan u južnom dijelu Hrvatskog primorja, tj. od Senja do dalmatinske međe jer to je najkamenitiji i najneplodniji dio Hrvatske.

110 NV, 303, 23. XII. 1928., 2. - BRKLJAČIĆ, Karlo, Kako se u Gospiću fabriciraju komunisti.

i nepoznati autor traži da se urede školske kuhinje kako bi djeca pojela barem jedan topli obrok na dan.¹¹¹

Međutim, rad Skupštine i Odbora Primorsko-krajiške oblasti sada je prošlost. Ono što je učinjeno tijekom 1927. i 1928. u oblasnim samoupravama, a vrijedno je spomena jest vrijeme kada je Lika počela ponovno doživljavati renesansu svojeg zapuštenog prostora. Nažalost, ni povjesničari ni političari nisu iskoristili ono što su nam ostavili Stjepan Radić i Svetozar Pribićević u zadnjoj fazi svojeg političkog djelovanja u zemlji. Oni su na osnovi iskustva shvatili kako treba raditi. Očuvano arhivsko gradivo Primorsko-krajiške oblasti omogućava pisanje čitave knjige koja zorno potvrđuje da su Seljačko-demokratska koalicija i Sporazum Radić - Pribićević bili rezultat zrelog promišljanja, ali i potrebe da se poboljša život naroda, a Lika je u tome svakako imala presudnu ulogu.

Mira KOLAR
**Lika u
vrijeme dominacije
Seljačko-demokratske
koalicije u Oblasnoj
skupštini Primorsko-
krajiške oblasti 1927. i
1928.godine**

111 NV, 20, 17. I. 1929., 5. - Glad u Primorsko-krajiškoj oblasti.

LIKA U VRIJEME DOMINACIJE SELJAČKO-DEMOKRATSKE KOALICIJE U SKUPŠTINI PRIMORSKO-KRAJIŠKE OBLASTI 1927. I 1928. GODINE

Ključne riječi: Lika, Seljačko-demokratska koalicija, Primorsko-krajiška oblast, Stjepan Radić, Svetozar Pribičević.

Lika je već u drugoj polovici 19. stoljeća, osobito poslije Prvoga svjetskog rata sve više gubila svoj identitet. Čak ni županija nije u svojem imenu Primorsko-krajiške oblasti otkrivala da se ovdje skrivaju Lika i Ličani. Ipak, u narodu je Lika uvijek predstavljala posebnost, pa je tako bilo i u vrijeme pokušaja uspostave samouprave 1927. i 1928. godine, kada su i Hrvati i Srbi u Lici shvatili da zajedničkim radom mogu iskoristiti svoje prednosti i ublažiti svoje mane. Međutim, ovakvo raspoloženje trajalo je vrlo kratko, ali je vrijedno da ga se istakne kao pozitivan primjer.

Vidovdanskim ustavom iz 1921. Kraljevina SHS podijeljena je na 33 oblasti. Zakon prema kojem je osnovana Primorsko-krajiška oblast od bivše Modruško-rijčke i Ličko-krbavske županije te dijelova Zagrebačke županije donesen je 26. travnja 1922., ali su oblasne uprave počele djelovati tek 1924., a oblasne skupštine u veljači 1927. godine. Bilo je mnogo problema sa stvaranjem Oblasti. Središte Primorsko-krajiške oblasti uspostavljeno je u Karlovcu, a ne u Gospiću radi lakše kontrole, pa su se time Lika i Gospić gubili u golemom sustavu koji se nikako nije mogao srediti. Problemi u Hrvatskoj još od Prvoga svjetskog rata, postali su 1927. takvi da je kralj Aleksandar Karađorđević odlučio dio odgovornosti prebaciti na oblasti. Želio ih je time učiniti suodgovornima za loše poslovanje. Pritom je odbacio i Svetozara Pribičevića, koji više nije uspijevaio prikrivati nezadovoljstvo Srba u Hrvatskoj. Međutim, u jesen 1927. stvorio je Seljačko-demokratsku koaliciju, tj. Stjepan Radić i Svetozar Pribičević sporazumjeli su se da će na područjima u kojima njihove stranke imaju većinu u oblasnim skupštinama zajednički raditi na ostvarenju gospodarskog, prometnog, socijalnog, prosvjetnog i kulturnog programa. Ovo razdoblje od jeseni 1927. do atentata na Stjepana Radića u Narodnoj skupštini u lipnju 1928. bilo je obilježeno plodonosnim radom Skupštine i Odbora Primorsko-krajiške oblasti. Međutim, atentat je ponovno poremetio odnose i konačno je ovaj pozitivan

proces zaustavljen proglašenjem Šestosiječanjske diktature te se nikada više do Drugog svjetskog rata nisu stekli tako povoljni uvjeti zajedničke suradnje Hrvata i Srba i mukom uspostavljeno povjerenje opet je narušeno. Ipak, ono što je učinjeno 1927. i 1928. godine vrijedno je spomena, jer se Lika ponovno počela privredno i kulturno obnavljati prisjećajući se dobrim dijelom i svojih povijesnih i prirodnih vrijednosti i zaslužnih ljudi.

LIKA DURING THE DOMINATION OF THE COALITION BETWEEN THE CROATIAN PEASANT PARTY AND THE INDEPENDENT DEMOCRATIC PARTY IN THE DISTRICT ASSEMBLY OF THE PRIMORJE-KRAJINA DISTRICT IN 1927 AND 1928

Keywords: Lika, coalition between the Croatian Peasant Party and the Independent Democratic Party, Primorje-Krajina County, Stjepan Radić, Svetozar Pribičević.

Lika was losing its special identity as far as the second half of the 19th century and continuing especially after the World War I. Even the name of the county, the Primorje-Krajina District, did not reveal Lika and its inhabitants existed there. Lika was nevertheless seen by people as something with special character, as in the time of the attempt to establish self-government in 1927 and 1928, when the Lika Croats and Serbs realised that only by working together they could use their advantages and downsize their weaknesses. However, this atmosphere lasted for a very short time, but is worth pointing out as a positive example.

The Vidovdan Constitution from 1921 split the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenians into 33 districts. The Act establishing the Primorje-Krajina District by joining together Modruš-Rijeka and Lika-Krbava Counties and some former parts of the Zagreb County was passed on 26 April 1922, but district authorities did not start to function until 1924, and district assemblies not until February 1927. There were a lot of problems concerning the formation of the District. Karlovac, instead of Gospić, was chosen as its seat, resulting in Gospić and Lika getting lost in an enormous system that could not be put in order. Huge problems that Croatia had had from the World War I became so immediate that King Aleksandar Karađorđević decided to shift a part of the responsibility onto the dis-

Mira KOLAR

**Lika u
vrijeme dominacije
Seljačko-demokratske
koalicije u Oblasnoj
skupštini Primorsko-
-krajiške oblasti 1927. i
1928.godine**

tricts, wanting to make them jointly responsible for the bad business management. At the same time he cast aside Svetobar Pribičević who could no longer hide the discontentment of the Croatian Serbs. However, in the autumn of 1927 the coalition between the Croatian Peasant Party and the Independent Democratic Party was successfully formed, that is, Stjepan Radić and Svetozar Pribičević agreed they would jointly work on the realisation of the economic, transport, social, educational and cultural programmes in the districts where their parties had majority in district assemblies. The period between the autumn of 1927 and the assassination of Stjepan Radić in the Parliament in June 1928 was marked by extraordinarily fruitful work of the Primorje-Krajina District Assembly and Committee. However, the assassination started to disturb the relations once more and finally this positive process was stopped by the 6 January Dictatorship, which again disrupted the difficultly built trust. Such favourable conditions for the Croat-Serb collaboration were not recreated until the World War II. However, it is worth mentioning all that was achieved during 1927 and 1928 since it was the time of Lika economic and cultural renewal, when its inhabitants remembered to great extent their historical and natural values and the prominent people.